

BİR RÂVİ/RİVAYET TENKİDİ İLKESİNİN SERÜVENİ: SADECE MÜFESSER CERH KABUL EDİLİR

Halil İbrahim TURHAN*

Öz

İsnâd analizleri büyük ölçüde râvî eleştirileri üzerinden yapılmış ve bu durum ise Cerh-ta'dîl İlminin ehemmiyetini artırdığı gibi ricâl tenkitlerinin belirlenen ilkelere göre değerlendirilmesini de gerektirmiştir. Bazı fıkıh ve hadis usûlü âlimleri tarafından konulan prensipler arasında “kabul edilebilmesi için cerhin nedeninin açıklanması zorunludur” kaidesi yer almaktadır. Bu çalışma hicrî dördüncü asırda fıkıh usûlü eserlerinde tartışılmaya başlanan bu ilkenin hadis usûlü eserlerine geçiş serüvenini, arka planını, böyle bir kâidenin ricâl tenkit alanında oluşturabilecek sorunlara karşı geliştirilen yaklaşımı neden sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmeyi hedeflemektedir. Buna göre hadis usûlü eserlerine Hatîb el-Bağdâdî'yle (ö. 463/1071) birlikte giren bu ilkenin esasında şâhitlerin tezkiyesi konusuyla oldukça irtibatlı olduğu, hicrî ilk üç asırdaki bazı muhaddislerin bu görüşte olduğu iddiasının gerçeği yansıtmadığı tespit edilmiştir. Ricâl tenkit eserlerindeki yaygın uygulamayla sorun oluşturacak bir şekilde bu ilkenin hadis usûlünde kabulünün ise İbnü's-Salâh'la (ö. 643/1245) birlikte gerçekleştiği görülmüştür. Fıkıh ve fıkıh usûlü alanında beşinci asırda kabul edilen bu yaklaşım cerh-ta'dîl eserlerindeki mübhem cerhleri tamamen kullanışsız hâle getirmemesi için tevakkuf fikri yine bu dönemde gündeme gelse de herkes tarafından kabul edilmemiştir. Tevakkuf fikrinin muhtemelen şâhitlikle ilgili yaklaşımdan esinlenerek kabulü ise yine İbnü's-Salâh tarafından gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usûlü, Cerh-Ta'dîl İlmi, Cerh, Müfesser Cerh, Mümel/Mübhem Cerh.

Adventure of a Rule on Criticism of Narrator/Narration: Only Invalidiation Whose Cause is Explained is Accepted

Abstract

Analysis of chain of transmission is largely made on the basis of relativistic criticism, which in turn has increased the importance of the Science of Invalidiation

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, haliliturhan@gmail.com.

and Rectification (‘Ilm al-Jarh wa al-ta’dil), and has required the evaluation of rational criticisms according to established principles. Among the principles put forward by some scholars of fiqh and hadith scholars, there is a saying that “it is necessary to explain the cause of the invalidation in order to be accepted”. The aim of this study is to evaluate the process of this principle, which has been started to be discussed in the Qur’anic works of the fourth century in the Hijri 4th century, and the background of the transmission to the hadith method, in the result relation of the approach developed against the problems that such a criterion may have in the field of criticism. According to this, it has been determined that the allegations that some of the relaters in the first three centuries of the hijri were in this opinion were not related to the truth. It has been determined that the acceptance of this principle comes with Ibn al-Salah, and that the idea of pausing (al-tawaqquf), developed to solve this problem, is probably inspired by the approach to witnessing again.

Keywords: Science of Hadith Terminology, Science of Invalidation and Rectification, Invalidation, Explained Invalidation, Unexplained Invalidation.

Giriş

Hadislerin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) aidiyetini belirleme amacıyla yapılan araştırmaların merkezinde yer alan isnâd incelemesi, öncelikle ricâl tenkidi temelinde gerçekleştirilmiştir. Râvilerin eleştirisi ise adâlet ve zabt nitelikleri üzerinden yapılmıştır. Râvilerin bu iki vasıfta nitelikli bir eksiklik taşımamaları durumunda ta’dîl; taşımaları halinde ise cerh edilmişlerdir. Münekkitler tarafından yapılan bu cerh ve ta’dîllerin kabul edilebilmesi için râvilerin rivayet aktarımındaki ehliyetlerini ve hadis ilmindeki itibarlarını ortaya koyma gibi önemli bir fonksiyona sahip olması sebebiyle bazı kriterler getirilmiştir. Böylece ricâl değerlendirmelerindeki sübjektifliğin mümkün olduğunca azaltılması hedeflenmiştir. Bu amaçla bazı âlimlerce râvinin rivayet ehliyeti açısından kusurlu olduğuna dair verilen kararın gerekçeli olması durumunda bir değer taşıdığını belirtmek üzere “cerh müfesser olmalı” ilkesi konulmuştur. Bu araştırmada bu kâidenin ilkeleşme serüveni incelenecektir. İlk aşamada konuya giriş olarak gerekçeli ricâl değerlendirmeleri için kullanılan lafızlar ve müfesser cerhin tanımına temas edilecektir.

Kaynaklarda gerekçesi açıklananlar için müfesser¹, mübeyyenü’s-sebeb²; gerekçesinin açıklanmasına ise tefsîr³, keşfü’s-sebeb,

¹ Muhammed b. el-Hüseyn Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde fî usûli’l-fikh*, nşr. Ahmed b. Ali Seyr Mübârekî, Riyad: y.y., 1993, c. III, s. 931; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma’rifeti usûli ilmi’r-rivâye*, nşr. Ebû İshak İbrâhîm b. Mustafa Âl-i Bahbâh ed-Dimyâtî, Semennûd: Mektebetü İbn Abbâs, 2002, c. I, s. 338; Ebû Amr Takyyüddîn Osmân b. Salâhuddîn İbnü’s-Salâh, *Mukadimetü İbnü’s-Salâh*, nşr. Aişe

keşf⁴, istikşâf⁵, mükâşefe⁶, ibdâü'l-esbâb⁷, tasrîh⁸, mufassal⁹; gerekçesi açıklanmayan cerh-tadîler için mübhem¹⁰, mücmel¹¹, mutlak¹², gayru mukayyed¹³, mücerred¹⁴; gerekçesinin açıklanmamasına terkü'l-mükâşefe¹⁵, gayru tefsîr¹⁶, ibhâm¹⁷, itlâk¹⁸, dımn¹⁹ gibi lafızların kullanıldığı görülmektedir. Hadis usûlü müellifleri arasında bu konuyu ilk olarak ele alan Hatîb el-Bağdâdî'nin, gerekçeli veya gerek-

Abdurrahman, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1989, ss. 286, 290; Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdullah İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*, Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1983, s. 243.

² İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 290; İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsevvede*, s. 234.

³ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs fî usûli'l-fikh*, nşr. Abdullah Cevlem en-Nîbâlî - Şübbeyr Ahmed el-Ömerî, Beyrut: Dârü'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, 1996, c. II, s. 365.

⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c.I, s. 337.

⁵ Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs*, c. II, s. 367.

⁶ Ebü Abdullah Muhammed et-Temîmî el-Mâzerî, *İzâhü'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*, nşr. Ammâr et-Tâlibî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001, s. 476, 478.

⁷ Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fî ihtisâri'l-Mahsûl fî'l-usûl*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2004, s. 285.

⁸ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, nşr. Salâh b. Muhammed b. 'Uveyda, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, c. I, s. 237.

⁹ Ali el-Mehâmîd Şüveys Hizâ', *Adâletü's-şâhid fî'l-kazâ'i'l-İslâmî*, Beyrut: Dârü'l-Cil, 1995, s. 407.

¹⁰ Ebü Bekr Şemsüleimme Muhammed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993, c. II, s. 9; Alâüddîn Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, c. III, s. 106; Ebü'l-Berekât Hafızuddîn en-Neseffî, *Keşfü'l-esrâr fî Şerhi Menâri'l-envâr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986, c. II, s. 81.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 313; Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî el-Pezdevî, *Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, c. III, 106; Ubeydullah b. Mes'ud Sadruşşerîa, *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*, nşr. Zeke-riyyâ Umeyrât, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y., c. II, s. 30.

¹² Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs*, c. II, s. 366, 367; Mâzerî, *İzâh*, s. 470; Ebü's-Saadât Mecdüddîn İbnü'l-Esrî, *Câmi'ü'l-usûl li-ehâdisi'r-Resûl*, nşr. Abdülkadir Arnaût, Dimaşk: Dârü'l-Hulvânî, 1969, c. I, s. 127; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, c. III, s. 107.

¹³ Ebü Abdullah Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İslâhu İbnü's-Salâh*, nşr. Nâsir Abdülazîz Ferec Ahmed, Riyad: Dâru Edvâi's-Selef, 2007, c. II, s. 320.

¹⁴ Ebü Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 931; Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Heysem Nizar Temim, Muhammed Nizar Temim, Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y., s. 433.

¹⁵ Mâzerî, *İzâh*, s. 477.

¹⁶ Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*, nşr. Müfid Muhammed Ebü Amşe - Muhammed b. Ali b. İbrâhim, Cidde: Dârü'l-Medenî, 1985, c. III, s. 128.

¹⁷ Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh*, Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1932, s. 325.

¹⁸ Cüveynî, *el-Burhân*, c. I, s. 237.

¹⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, c. I, s. 237.

çesiz cerh-ta'dîller için terimleştirmeye gitmediği görülmektedir. Nitekim ta'dîlin gerekçesinin açıklanıp açıklanmayacağıyla ilgili tartışmaları aktardığı yerde “el-ihbâr bihi (sebebu'l-'adâle/ta'dîlin gerekçesini belirtme)” lafzını tercih ederken²⁰ cerhle ilgili yerde ise keşf kelimesini²¹ kullanır. Meseleyi tartışırken geçen ifadeler dışın-da kullanımlara da rastlamak mümkündür.²² Muhtemelen Bâkullânî'nin (ö. 403 / 1013) etkisiyle²³ Hatîb el-Bağdâdî'nin “keşf” lafzını daha fazla tercih ettiği görülse de²⁴ onun bu veya diğer lafızları terimleştirme yoluna gitmediği anlaşılmaktadır.

Bazı kaynaklardaki müfesser cerh-ta'dîlin tanımlamasıyla ilgili bazı ayrıntılar dikkat çekmektedir. İlk bakışta “Filanca fâsık olduğundan zayıftır” değerlendirmesinde geçen fâsık olmanın cerh sebebi olduğu düşünülebilir. Ancak konuyla ilgili tartışmaların kaydedildiği yerlerde müfesser cerhle kastedilen münekkidin kararında etkili olan nedeni açık ifadelerle beyan etmesidir. “Açık ifadeler”den murat, herhangi bir tartışmaya yol açmayacak nitelikte olmasıdır. Bu bilgiye göre yukarıda örnek olarak kaydettiğimiz değerlendirme müfesser cerhler kategorisinde yer almamaktadır.²⁵ Zira mezhepler arasında bir kişinin hangi durumlarda fâsık olarak tavsif edileceği konusunda bazı ihtilaflar bulunmaktadır. Mesela İmâm Mâlik (ö. 179/795) gibi bazı âlimler nebîz içmesi sebebiyle bir kişinin fâsık olacağı görüşünderken birçok âlim ise fâsık olmayacağı kanaatinde-dir.²⁶ Dolayısıyla münekkidin, râvîyi cerh ederken “Fâsıktır; çünkü şarap içti veya içiyor” gibi bizzat fiilin kendisini de açıklaması gerekmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi münekkit, değerlendirmesini herhangi bir tartışmaya kapı aralamayacak netlikte ifade etmelidir. Hatta Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre bir râvî hakkında “kez-

²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 311.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 337.

²² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 311, 312, 313, 339.

²³ Hatîb el-Bağdâdî, cerhin gerekçesinin açıklanmasının gerekli olup olmadığıyla ilgili konuyu işlerken Bâkullânî'ye ait ifadeleri isnadlı bir şekilde aktarır. Aktarılan bu metinde Bâkullânî keşf kelimesini kullanmaktadır (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 337).

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 312, 313, 337.

²⁵ Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, nşr. Abdülmeccid Türki, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, c. II, s. 642; Ebû Abdullâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr fî usûli'l-fıkh*, nşr. Ömer Süleyman Eşkar, Abdülkadir Abdullah Ani, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1988, c. IV, s. 296.

²⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Abdülazîz Ali el-Futuhî İbnü'n-Neccâr, *Şerhü'l-Kevkebi'l-münîr bi muhtasarî't-Tahrîr ev el-Muhteberü'l-münteker şerhi'l-muhtasar fî usuli'l-fıkh*, Riyad: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1987, c. II, s. 420.

zâb” lafzıyla yapılan cerhin müfesser olduğu da söylenemez. Çünkü yalan söyleme manasındaki “kezebe” fiili, aynı zamanda hata etme anlamına da gelmektedir.²⁷ Bazı usûl kitaplarında yer alan bu bilgiler, ricâl tenkit eserlerinde yapılan ve müfesser cerh olarak kabul edilebilecek bir takım eleştirileri de gerekçesi açıklanmayan cerhler kategorisinde değerlendirmeye sevk edeceği vurgulanmalı²⁸ ve esasında bu ifadelerin konuyu içinden çıkılmaz bir hâle getirebileceği belirtilmelidir. Hatta meseleye bu açıdan bakıldığında münekkitler tarafından kullanılan zabtla ilgili değerlendirme lafızlarının önemli bir bölümünün bile gayr-i müfesser olma ihtimali gündeme gelecektir. Zira münekkitlerin zabtla ilgili değerlendirme metotları farklı olup kimi birkaç hatasından dolayı râvîyi cerh ederken kimi de bu oranı daha yüksek tutmakta, dolayısıyla zabt tenkit kriterlerinde bazı ihtilaflar söz konusu olabilmektedir. Bunun yerine konuyu Cerh-ta’dîl İlminin uygulama sahası nazar-ı itibara alınarak ele

²⁷ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muht*, c. IV, s. 296. Yahyâ b. Maîn’in söz konusu lafzı yalan söyleme manası dışında kullandığına dair açıklamalar için bk. Abdurrahman b. el-Mu’allimî el-Yemânî, *et-Tenkîl bimâ fi te’nîbi’l-Kevserî mine’l-ebâtîl*, nşr. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, Zühayr eş-Şâviş, Abdürrezzâk Hamza, Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1986, s. 495; Ebû’l-Hasen Mustafâ b. İsmâîl, *Şifâü’l-’alîl bi elfâzi ve kavâ’idi’l-cerh ve’t-ta’dîl*, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1991, s. 344. Emîr es-San’ânî, “kezzâb” lafzının muhaddislerin örfünde yalancı anlamında kullanıldığını; bu lafza bunun dışındaki manaların verilebilmesi için karine olması gerektiğini belirtir (Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed Emîr es-San’ânî, *Tavzihu’l-efkâr li-me’ânî Tenkîhi’l-enzâr*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye, y.y., c. I, s. 348. Muallimî de bazı münekkitler tarafından “kezzâb” lafzının müfesser olmayan cerh lafızları arasında değerlendirildiğini, bu gibi durumlarda mezkûr lafızla cerh edilen râvîyle ilgili diğer münekkitlerin tenkitlerine bakılması gerektiğini belirtir (el-Yemânî, *et-Tenkîl*, s. 495). Mustafâ b. İsmâîl, “kezzâb” lafzına müfesser cerh lafızları arasında yer verir (Mustafâ b. İsmâîl, *Şifâü’l-’alîl*, s. 528).

²⁸ Cerhin sebebinin açıklanması denilince genellikle râvîlere yöneltilen eleştirilerin gerekçesinin beyan edilmesi akla gelmektedir. Ancak bazı kaynaklarda bir hadise verilen zayıflık gibi hükümlerin nedeninin açıklanması da bu kategoride değerlendirildiği görülmektedir (Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 931-933). İbn Teymiyye ise “râvîlerin cerhi ve tezkiyesiyle” “hadislerin tazîf ve tashîhi” konularının yine münekkidin ta’dîliyle sıradan bir kişinin tezkiyesinin ayrı ayrı mütalaa edilmesi gerektiğini düşünmektedir (İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsevvede*, s. 244). Zira münekkit, elde ettiği ve diğer münekkidin bilmediği ziyade bilgidan dolayı bir râvîyi cerh edebilir. Hadisin tazîfi ise bazen münekkidin muttali olduğu bir illetten dolayı olabileceği gibi hadisin diğer tarikini veya râvînin durumunu bilmemesinden kaynaklanabilir. İbn Teymiyye’nin bir râvîlerin cerhiyle hadislerle sahihlik ve zayıflık hükmünü verme konusunun birbirinden tefrikinin yerinde olduğunun belirtilmesi gerekir. İbn Teymiyye’nin bu tefriki, Merdâvî (Ebû’l-Hasan Alaüddîn Ali el-Merdâvî, *Tahrîrû’l-menkûl ve tehzibu ilmi’l-usûl*, nşr. Abdullah Hâşim - Hişâm el- ‘Arabî, Katar: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûnî’l-İslâmiyye, 2013, s. 172). ve İbnü’n-Neccâr gibi Hanbelî usûl âlimlerini etkilediği anlaşılmaktadır.

alınmasının ve buna göre müfesser-mücmel cerh tasnifinin yapılmasının daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Bu bağlamda bir münekkide ait belli bir cerh lafzının ifade ettiği mana, bütün kullanımları ve âlimin cerh-ta'dil metodu dikkate alınarak tespit edilmelidir. Ortaya çıkan sonuca göre de söz konusu lafzın veya cerhin müfesser olup olmadığına karar verilmelidir. Zerkeşî'nin mücmel cerh olarak değerlendirdiği²⁹ ve Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1952) de mücmel olması sebebiyle makbul olarak addetmediği³⁰ “kezzâb veya kezebe” ifadesini örnek verebiliriz. Söz konusu lafzın münekkit tarafından yalancı manası dışında kullanılıp kullanılmadığı, lafzın kullanıldığı bağlam, bu âlimin kaçınıcı asırda yaşadığı, mezhebi, diğer âlimlerin bu lafızla eleştirilen râvîyi hangi ifadeyle değerlendirdiği bütüncül olarak incelenmelidir. Araştırmalar sonucunda söz konusu lafzın hangi manada kullanıldığı hakkında hâlâ tereddütler söz konusu ise bu cerhin mücmel olarak değerlendirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olduğu söylenebilir.³¹

304 | db

Zerkeşî'nin cerh-ta'dillerin kabulü için gerekçelerinin açıklanmasının şart olup olmadığıyla ilgili tartışmaların temel nedeni hakkında önemli bir tespitte bulunmaktadır. Ona göre “Değerlendirmede bulunan kişi bir haber veren (muhibir) statüsünde mi yoksa hâkim-müftî konumunda mıdır?” sorusuna verilen cevap bu konudaki kanaatinizi belirleyecektir. Tezkiye veya cerh eden “haber veren” statüsünde kabul edildiğinde -güvenilir olması şartıyla- tasdik edilmesi gerekir. Öte yandan “hâkim-müftî” konumunda değerlendirildiğinde ise onun taklîd edilmemesi; hükmünün gerekçesinin uygunluk açısından incelenip ona göre nihâî kararın verilmesi gerekir.³²

²⁹ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, c. IV, s. 296. Esasında Zerkeşî'nin usûl eserinde yaptığı bu değerlendirmenin hilâfına davranarak “kezzâb” ve “kizb”i müfesser cerh olarak kabul ettiğini gösteren ifadeleri için bk. Ebû Abdullâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddîmeti İbni's-Şalâh*, nşr. Zeynülabîdîn b. Muhammed, Riyad: Edvâü's-Selef, 1998, c. III, s. 339.

³⁰ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Te'nîbü'l-Ḥaṭîb 'alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Ḥanîfe mine'l-ekâzîb*, y.y.: y.y., 1990, s. 317.

³¹ Mustafâ b. İsmâîl, cerhin adâletteki mi yoksa zabttaki bir kusurdan dolayı mı yapıldığının bilinmesini, müfesser olması için yeterli bulunur (Mustafâ b. İsmâîl, *Şifâü'l-'alîl*, s. 523, 526).

³² Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, c. IV, s. 293.

1. “Sadece Müfesser Cerhler Kabul Edilir” Yaklaşımını Benimsyenler

İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) fıkıh ve usûl-i fıkıhta yerleşik görüş olarak takdim ettiği³³ bu görüşü Hatîb el-Bagdâdî (ö. 463/1071) hadis hâfız ve münekkitlerine³⁴; Mâzerî³⁵ (ö. 536/1141) ve Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330) ise fakîh ve muhaddislerin çoğuna atfetmektedir. Bu yaklaşımın kimler tarafından savunulduğu konusu, hicrî ilk üç asır ve sonrası şeklindeki bir sınıflandırmayla ele alınmalıdır. Çünkü ilk üç asırda bir kural olarak bu görüşü dile getiren bir kişiye, tespitlerimize göre, rastlanmamaktadır. Bu görüşün ilk asırlarda kimler tarafından temsil edildiği, 5/11. asır ve sonrası ulemâ tarafından şahitlerin tezkiye ve cerhiyle ilgili koydukları kurallara kıyaslama yapılarak veya ricâl tenkitleri üzerinden yapılan çıkarımlarla belirlenmiştir.

1. 1. Hicrî ilk üç asırda bu yaklaşımı benimsediği iddia edilen münekkitler

1.1.1 Şâfiî

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu görüşün kimler tarafından savunulduğunu ilk belirleyenler arasında yer alan Ebü'l-Hüseyn el-Basrî³⁶ (ö. 436/1044), Hatîb el-Bagdâdî³⁷ (ö. 463/1071), Bâcî³⁸ (ö. 474/1081) ve Cüveynî³⁹ (ö. 478/1085), bu görüşün Şâfiî'ye ait olduğu konusunda ittifak içeresindedirler.⁴⁰ Şâfiî'nin bu görüşte

³³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, c. I, s. 290-291.

³⁴ Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 338.

³⁵ Mâzerî, *İzâh*, s. 476.

³⁶ Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fıkıh*, nşr. Halil Meys, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005, c. II, s. 144.

³⁷ Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 337.

³⁸ Ebü'l-Velid Süleymân b. Halef el-Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmî'l-usûl*, nşr. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995, c. I, s. 382.

³⁹ Cüveynî, *Kitâbü't-Telhis*, c. I, s. 620.

⁴⁰ Şâfiî'ye bu görüşün nispetiyle ilgili ayrıca bk. Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Kavâri'u'l-edille fi'l-usûl*, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999, c. I, s. 377; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, nşr. Ebû Süheyb Muhammed b. Sâmih, Kahire: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2011, c. I, s. 111; Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi usuli'l-fıkıh*, nşr. Tâha Câbir Feyyâz Alvânî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992, c. IV, s. 409; Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, nşr. Abdürrezzâk Afifî, Riyâd: Dâru's-Semî'î, 2003, c. II, s. 106; Ebü'r-Rebi' Necmüddîn Süleymân b. Abdülkavî et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987, c. II, s. 164; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfî es-Sübki, *Ref'ü'l-hâcib 'an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, nşr. Ali Muhammed Muavvez, Âdil Ahmed Abdülmevcüd, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999, c. II,

olduğuna, onun bir kişi hakkında yapılan cerh ile ilgili araştırmasını konu alan nakille ulaşılmıştır. Şâfiî, bir kişiyi cerh eden kişiye neden böyle bir eleştiride bulunduğunu sorar ve “ayakta bevlettiği” yanıtını alır. Bu kişiye ayakta bevletmesi bir kişinin eleştirilmesi için yeterli gerekçe olmadığı söylendiğinde ise o kişi, “Üzerine ve elbisesine bevlini sıçratır ve bu necaseti temizlemeden namaz kılar” cevabını verir. Cerh eden kişiye “Sen onu üzerini temizlemeden böyle namaz kıldığını gördün mü?” diye sorulduğunda ise “Hayır.” der.⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî’nin aktardığı bu nakil, Şâfiî tarafından *el-Ümm* adlı eserde “Kâdı ile İlgili Meseleler ve Tanıklıkta Nasıl Davranılması Gerekir?” adlı başlıkta zikredilmektedir.⁴² Ayrıca Şâfiî’nin şahitlikle ilgili cerhlerin gerekçelerinin açıklanması gerektiğine dair görüşünü adı geçen eserinde açıkça zikrettiği de belirtilmelidir.⁴³ Bu bilgiler, râvîlere yöneltilen cerh ve ta’dîllerin gerekçesinin açıklanmasının şart olup olmadığıyla ilgili Şâfiî’nin görüşünün, şahitlerin tezkiye ve cerh edilmesine dair açıklamalarından tespit edildiğini göstermektedir.⁴⁴ Bu tespitin ise “cerh sebeplerinin açıklanması meselesinde Şâfiî’nin şahitlik ve haberi aynı kategoride değerlendirdiği” ön kabulüne dayandığı vurgulanmalıdır. “Sen hadisini kabul etmediğin kimsenin şahitliğini kabul ediyorsun değil mi?” sorusuna Şâfiî’nin “Müslümanların nazarında hadisin önem ve yerinin büyük olmasından ve belli sebepten dolayı (evet şahitliği kabul

s. 390; Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, c. IV, s. 294. *er-Risâle* adlı eserinde bu konuya dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 337; Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît*, c. IV, s. 294.

⁴² Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*, nşr. Muhammed Zehra en-Neccâr, Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, t.y., c. VI, s. 205.

⁴³ Şâfiî, *el-Ümm*, c. VI, s. 255; c. VII, s. 124.

⁴⁴ Örneğin Cüveynî, İmâm Şâfiî’nin görüşünün cerhin kabul edilebilmesi için gerekçeli olması gerektiği yönünde olduğunu söyledikten sonra “Bu onun, şahitlerin ta’dîl ve cerhindeki yaklaşımıdır” diyerek esasında râvîlerin cerhiyle ilgili görüşünün şahitlerin cerhiyle ilgili görüşten çıkarıldığına işaret eder (Cüveynî, *el-Burhân fî usûli’l-fıkḥ*, c. I, s. 237). Ayrıca Ebû Hanîfe’ye “mücmel cerhler makbuldür” şeklinde atfedilen görüşün de muhtemelen şahitlerin tezkiyesiyle ilgili görüşünden hareketle söylendiği ifade edilmektedir (Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Makdisî er-Râmîni İbn Müfliḥ, *Usûlü’l-fıkḥ*, nşr. Fehd b. Muhammed Sedhan, Riyad: Mektebetü’l-Ubeykan, 1999, c. II, s. 550. “Mücmel cerh makbuldür şeklinde” Hanefilere atfedilen görüş için bk. Muhammed b. Ali Ebû’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed fî usûli’l-fıkḥ*, nşr. Halil Meys, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005, c. II, s. 144; Ebû’l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdülhamîd el-Üsmendî, *Bezlü’n-nazar fî’l-usûl*, nşr. Muhammed Zeki Abdülber, Kahire: Mektebetü Dârü’t-türâs, 1992, s. 450. Serahsî ve Pezdevî bu konudaki kanaatlerinin “sadece müfesser cerh kabul edilir” olduğunu beyan ederken Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’nin kaydettiği görüşe atıfta bulunmazlar (es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, c. II, 9.; el-Pezdevî, *Usûl*, c. III, s. 106.

ediyorum)” cevabını vermesi⁴⁵ bu ön kabulün doğru olduğunu da düşündürmektedir. Zira bu ifade, Şâfiî’ye göre bir hadisin makbul olma ilkelerinin şahitliğin makbul olma prensiplerinden daha ağır olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla şahidin mecrûh addedilebilmesi için cerhin gerekçesinin açıklanmasını zorunlu gören bir kişinin, haber alanında da bu şartı ileri sürebileceği söylenebilir. Öte yandan Şâfiî, *er-Risâle* adlı eserinde haber-i vâhid konusunu daha iyi anlayabilmek için bilinen bir mevzuya kıyas yaparak anlatmasını isteyen bir kişiye “Hadis, kendi başına bir asıldır ve başkasına kıyas yapılmaz; kıyas asıldan zayıftır” yanıtını verir.⁴⁶ Yine eserinin başka bir yerinde “Bir şahidin tek başına yaptığı tanıklığı kabul etmezken haber-i vâhidi kabul etmendeki delilin nedir? Haber-i vâhidi daha çok şahitliğe kıyasla ortaya koymandaki ve bazı yerlerde de şahitlikten ayrı bir şekilde mütalaa etmendeki dayanağın nedir?” sorusunu o, “Ben onu şahitliğe kıyas etmedim. Siz bu mevzuyu daha iyi bildiğiniz bir konuyla örnek vererek anlatmamı istediniz. Bu sebeple ben de şahitliği örnek vererek anlattım. Yoksa haber-i vâhidi şahitliğe kıyas ederek delil getirmedim.”⁴⁷ diyerek cevaplandırır. Bu açıklamalar, haberle ilgili bir ilkenin şahitliğe kıyas yapılarak belirlenemeyeceğini göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla Şâfiî tarafından açıkça dile getirilmeyen bir ilkenin, şahitlikle ilgili benzer konudaki yaklaşımına kıyas yapılarak belirlenmesinde ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Şâfiî mezhebine müntesip olan Süyûtî (ö. 911/1505) en doğru görüşe göre cerh ve ta’dîlin müfesser olması şart değilken şahitlikte bunların şart olduğunu belirterek haber ve şahitliğin bu konuda birbirinden ayrıştığını ifade eder.⁴⁸ Bu bilgi, Şâfiîler arasında şahitlik ve cerh-ta’dîlin müfesser olma cihetinden aynı kategoride değerlendirilmesinde en azından bir ittifakın olmadığını göstermektedir. Bu veriler ışığında, şahitlikteki benzer bir

⁴⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dârü’t-Türâs, 1979, s. 380.

⁴⁶ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 372.

⁴⁷ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 383–84.

⁴⁸ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir kavâ’id ve furû’u fikhî-Şâfiîyye*, Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1983, s. 530. Süyûtî, bir âlime ait mübhem cerhlerin, hakkında ta’dil bulunmayan râvîlerin mecrûh addedilmesi için yeterli olduğunu savunur (Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed, Beyrut: Mektebetü’l-Kevser, 1415, c. I, s. 362). Bu bilgi bağlamında yukarıdaki ifade-sini “âlime ait olan ve ta’dille teâruz etmeyen mübhemler cerh kabul edilir” şeklinde anlaşılmasının daha isâbetli olduğu anlaşılmaktadır.

konuya kıyas ederek cerh ve ta'dîldeki bir ilkenin belirlenmesinin bazı problemler taşıyacağını ifade edebiliriz.

Bu eleştirilere ilaveten bir konun daha üzerinde durulmalıdır. Şâfiî'nin görüşü tespit edilirken temel alınan metnin zâhiri, bu çıkarımı net bir şekilde desteklememektedir. Metinde bir kişiyi cerh eden ve cerhinin sebebi açıklanması istenen kişi, bir âlimden ziyâde cerh ahkâmlarını bilmeyen sıradan birisi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu durumda Şâfiî'ye nispet edilecek görüşün, ricâl tenkidi ilkelerini bilen bir kişinin cerhinin kabul edilebilmesi için sebebini açıklamaya gerek olmadığı şeklinde tespit edilmesi gerekmektedir.

Yukarıda kaydedilen bilgiler, Şâfiî'nin görüşünün, râvîlere dair yaptığı cerhler dikkate alınarak belirlenmediğini göstermesi açısından da önemlidir. Ayrıca cerhin müfesser olması konusunda Şâfiî'nin görüşünü tespit ederken birincil düzeyde veri olması açısından onun cerhlerine bakılmaması, eleştirilmesi gereken bir husustur. Cerhlerinden hareketle bu konudaki görüşünü tespit etmek amacıyla Şâfiî'nin eleştirileri incelendiğinde onun Celd b. Eyyûb⁵⁰, Ebû Câbir Muhammed b. Abdurrahman⁵¹, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî⁵², Ebû'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim⁵³, Harâm b. Osman⁵⁴, İbn Ebî Ferve⁵⁵, İbrahim b. İsmail b. Uleyye⁵⁶, Mücâlid b. Saîd⁵⁷ ve Yûsuf b. Hâlid'i⁵⁸ neden cerh ettiğini açıklamadığı tespit edilmiştir.⁵⁹ İlke ve pratik arasında bir paradoks oluşturmamak adına "Cerh müfesser

⁴⁹ Mâzerî, *İzâh*, s. 478.

⁵⁰ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî İbn Adî, *el-Kâmil fî du'âfi'r-ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avviz, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, c. II, s. 435-436.

⁵¹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1952, c. VII, s. 325; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VII, s. 388.

⁵² İbn Adî, *el-Kâmil*, c. III, s. 162.

⁵³ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VIII, s. 76.

⁵⁴ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. III, s. 282; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'âfâ'i'l-kebîr*, nşr. Abdülmü'ti Emîn Kal'acı, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984, c. I, s. 321; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. III, s. 379, 380.

⁵⁵ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-hadîs*, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989, c. I, s. 194.

⁵⁶ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalanî, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut: Mektebü'l-Matbuatî'l-İslâmiyye, 2002, c. I, s. 243.

⁵⁷ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'âfâ' ve'l-metrûkîn*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992, c. III, s. 10.

⁵⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VIII, s. 490.

⁵⁹ Şâfiî'nin cerh-ta'dîlleri için bk. Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk İki Asır)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015, s. 679-685.

olmalıdır” görüşünün Şâfiî’ye aidiyeti sorgulanmalı ve Şâfiî’nin bu konudaki yaklaşımı birincil veri üzerinden tespit edilmelidir. Kanaatimizce Şâfiî’ye göre cerhin müfesser olması şart değil demek doğruya daha yakın bir görüştür.

1.1.2. Ahmed b. Hanbel

Hicrî üçüncü asırda söz konusu görüşün nispet edildiği bir diğer âlim Ahmed b. Hanbel’dir (ö. 241/855). “Ashâb-ı hadisin ‘filân zayıftır’, ‘filânın hiçbir değeri yoktur’ şeklindeki sözleri, râvînin cerhini ve haberinin reddini gerektiren ifadeler arasında yer almamaktadır” gibi ifadelerle konuya müsamahasız giriş yapan Ebû Ya’lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066), iki değerlendirmeden hareketle Ahmed b. Hanbel’in de bu fikirde olduğunu kaydeder.⁶⁰ Birincisi, Ahmed b. Hanbel’in Yahyâ b. Maîn’in “(Oruçlu kişinin kan aldırması sebebiyle) hiç bir şey yapmasına gerek yoktur. Bu konuda bir haber sâbit olmamıştır” değerlendirmesini kabul etmediğine dair nakildir.⁶¹ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, gerekçesi belirtilmediğinden Yahyâ b. Maîn’in tespiti Ahmed b. Hanbel’in reddettiğini düşünmektedir.⁶² Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın çıkarımında bulunduğu diğer veri ise Hz. Hatice’nin babasının, Hz. Peygamber’le kızının evlenmesini istemediğiyle ilgili rivayettir. Ahmed b. Hanbel’in bu rivayeti “Bu hadis, birçok kişiden duyduğum ma’rûf bir rivayettir” şeklindeki değerlendirmesi üzerine “İnsanlar bu rivayeti reddetmekte” denilir. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, “Bu rivayet münker değildir” diyerek bu eleştiriyi kabul etmez.⁶³ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, Ahmed b. Hanbel’in söz konusu kişilerin sebebini beyan etmemelerinden dolayı bu tenkitleri reddettiğine kanidir. Muhaddislerin sebebini beyan etmedikleri cerhlerin reddilmesi gerektiğini benimseyen Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın Ahmed b. Hanbel’in bu konudaki kanaatini net bir şekilde belirleyemediği de anlaşılmaktadır. Nitekim onun Ahmed b. Hanbel’in Hz. Aişe’den aktarılan telbiye duasıyla ilgili “ve’l-mülkü lâ şerike lek” kısmını “İnsanlar bize bu konuda muhalefet etti” diyerek terk eder. Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, bu tenkidi gerekçesiz olarak kabul ettiğinden hareketle Ahmed b. Hanbel’in müfesser olmayan cerhleri de kabul ettiği sonucuna da ulaşmaktadır. Bu noktada ilginç olan bu tespiti yaptıktan sonra Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın “Ashâb-ı hadisin ‘filân zayıftır’,

⁶⁰ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 931.

⁶¹ Ebû’l-Meatî Nuri v.dğr., *Mevsû’atü akvâli’l-İmâm Ahmed b. Hanbel fi ricâli’l-hadis*, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1997, c. IV, s. 378.

⁶² Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 931.

⁶³ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 932.

‘filânın hiçbir değeri yoktur’ şeklindeki sözleri, râvînin cerhini ve haberinin reddini gerektiren ifadeler arasında yer almamaktadır” şeklindeki söyleminde her hangi bir revizyona gitmemesidir. Onun, Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere münekkitlerce yapılan ve müfesser olmayan cerhlerin kabul edilmemesinin nasıl bir sonuç ortaya çıkaracağına dair her hangi bir değerlendirme yapmaması da dikkat çekicidir.

Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın bu çıkarımları o kadar etkili olmuştur ki daha sonraki bazı usûl kaynaklarında Ahmed b. Hanbel’in bu konuda iki görüşü olduğuyla ilgili bilgilere sıkça rastlanır hale gelmiştir.⁶⁴

Kanaatimizce Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın yukarıdaki çıkarımlara, verdiği örnekler üzerinden bazı nedenlerden dolayı ulaşmak mümkün değildir. Öncelikle zikredilen malzemenin râvîlerin cerhiyle ilgili olmaktan ziyade hadise zayıf hükmünün verilmesi hakkında olduğu belirtilmelidir. Cerhin müfesser olması konusunu sadece râvîlerin cerhiyle sınırlı tutmayarak içerisine hadislerin tazîfini de dâhil ettiği anlaşılan Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın ilk önce temel konu olan⁶⁵ râvîlerin cerhiyle ilgili nakiller üzerinden konuyu mütalaa etmesi beklenirdi. Onun tespitlerinde hatalı duruma düştüğü bir diğer husus ise çok yönlü tetkikleri gerektiren hadislerin değerlendirilmesiyle ilgili verileri kullanırken meseleye sınırlı bir açıdan yaklaşmasıdır. Aktarılan ilk nakilde, Yahyâ b. Maîn’in “...Bu konuda bir haber sâbit olmamıştır” değerlendirmesini Ahmed b. Hanbel’in gerekçesi zikredilmediği için reddettiği söyleminde Ahmed b. Hanbel’in bizzat kendi araştırmaları dikkate alınmamıştır. Râvîlerin incelemesine göre daha çok unsurun neticeyi etkilediği hadis değerlendirmesinde Ahmed b. Hanbel’i, Yahyâ b. Maîn’i eleştirmeye sevk eden onun konuyla ilgili araştırmalarında farklı bir sonuca ulaşmasıdır. Örneğin tartışılan konuda farklı bir isnad/lar/a muttali olması, hadisin sâbit olduğunu tespit etmesi⁶⁶ durumunda Ahmed b. Hanbel’in konuyla ilgili farklı bir değerlendirme yapmasına sebep

⁶⁴ Örneğin bk. Kelvezânî, *et-Temhîd*, c. III, s. 128; Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Makdisî er-Râmînî İbn Müflih, *Uşûlü’l-fikh*, nşr. Fehd b. Muhammed Sedhan (Riyad: Mektebetü’l-Ubeykan, 1999), c. II, s. 549-550; İbnü’n-Neccâr, *Şerhü’l-Kevkeb*, c. II, s. 420, 423.

⁶⁵ Zira onun, konuya girişte kullandığı “Ashâb-ı hadisin ‘filân zayıftır’, ‘filânın hiçbir değeri yoktur’ şeklindeki sözleri, râvînin cerhini ve haberinin reddini gerektiren ifadeler arasında yer almamaktadır” diyerek râvîlerin cerhini konunun merkezine yerleş-tirdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁶ Benzer bir değerlendirme için bk. İbn Teymiyye v.dğr., *el-Müsevvede*, s. 244.

olabilir. Nitekim bu husus ikinci örnekten net bir şekilde anlaşıl-
maktadır. Ahmed b. Hanbel'in itirazlara "Bu hadis, birçok kişiden
duyduğum ma'rûf bir rivayettir" diyerek hadisin isnadına sahip
olmanın ve bunları da sahih bulmanın verdiği güvenle karşı koy-
maktadır. Netice itibarıyla Ahmed b. Hanbel'in hadis değerlendirmelerinde belirleyici faktör incelemeleridir.⁶⁷ Kanaatimizce mesele-
ye böyle bakıldığında Ahmed b. Hanbel'e ait ricâl değerlendirmelerinden çelişkili çıkarımlarda bulunmanın önüne de geçilebilir.

Salt b. Dînâr⁶⁸, İsmâil b. Râfi⁶⁹, Bişr b. Râfi⁷⁰ ve Beşîr b. Meymûn⁷¹ başta olmak üzere birçok râvîyi gerekçesini zikretmeksi-
zin cerh etmesi Ahmed b. Hanbel'in cerhin kabul görmesi için mü-
fesser olmasını şart koşmadığını gösteren en önemli delildir. Zira
bir âlimin bir taraftan diğer münekkitlerin cerhlerini dikkate almak
için müfesser olmalarını şart koşarken diğer taraftan müfesser ol-
mayan cerhlerle münekkitleri baş başa bırakması doğru bir yakla-
şım değildir.

1.1.3. Buhârî

Hicrî ilk dört asırda bu görüşün atfedildiği âlimler arasında
Buhârî (ö. 256/870) de yer almaktadır. Hatîb el-Bagdâdî, cerh edi-
len İkrime el-Berberî (ö. 105/723), Âsım b. Ali (ö. 221/836), Amr
b. Merzûk (ö. 224/839) ve İsmâil b. Ebû Üveys (ö. 226/841) gibi
kişilerin hadislerini delil olarak kullanmasından hareketle

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel'e ait birçok ricâl değerlendirmesi bu tespiti desteklemektedir. Örneğin o, Ebân b. Ebû Ayyâş'ı "Metrûk hadistir; insanlar (ulema) onun hadislerini uzun zamandan beri terk ettiler" diye değerlendirir (Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Riyad: Dâru'l-Hânî, 1988, c. I, s. 412). Bu ifadelerden, diğer âlimlere eleştirilerin Ahmed b. Hanbel'in değerlendirmesinde belirleyici olduğu düşünülebilir. Ancak bir diğer nakilde öğrencisinin "Ebân, bid'at ehlinde olduğu için mi (ondan hadis yazmayayım)?" sorusunu "Hayır! O münkerü'l-hadis olduğu için (yazma)." diye cevaplandırır (Ebû'l-Haccâc Cemâluddin Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983, c. II, s. 21. Bu ise Ahmed b. Hanbel'in incelemeleri sonucunda râvînin rivâyetlerinin münker bulunduğunu göstermektedir. Ahmed b. Hanbel'in ulaştığı sonucu diğer münekkitleri ön plana çıkararak cevaplandırması da diğer âlimlerin kendisiyle hem fikir olduğunu göstererek öğrencilerine veya karşı tarafa râvîyle ilgili güçlü bir mesaj verme gayesine matuf olabilir. Bu tespiti destekleyen diğer nakiller için bk. Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, c. II, 471; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. IV, s. 710.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, c. II, s. 310.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, c. I, s. 187; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. III, s. 442.

⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, c. I, s. 546.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel*, c. III, s. 298.

Buhârî'nin makbul olabilmesi için cerhin müfesser olması fikrinde olduğu sonucuna ulaşır.

Hatîb el-Bagdâdî'nin bazı örnekler üzerinden yaptığı tespitin, örneklerin çıkarımında bulunulan konuya uygunluğu açısından tetkik edilmesi gerekir. İkrime'nin Haricilerin bazı görüşlerini benimsemesi nedeniyle eleştirildiği, hatta bu sebeple bazı âlimlerin onun için yalancı dediği kaynaklarda geçmektedir.⁷² İkrime'nin Haricî görüşleri benimsediğine dair eleştirilerin Buhârî'nin hocası Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) başta olmak üzere Buhârî öncesi ulema tarafından yapılmıştır. Rical münekkittleri arasında meşhur olan bu bilgiye Buhârî'nin ulaşmaması zayıf bir ihtimaldir. Buhârî bu eleştirilere ulaşmış ve “Ashâbımızdan herkes onunla ihticâc etti diyerek”⁷³ ricâl tenkidinde itibar ettiği kaynakları ve takip ettiği metodolojiyi dikkate alarak onun sika olduğunu benimsemiştir. Dolayısıyla Buhârî'nin İkrime'nin rivayetleriyle ihticâc etmesini, yapılan cerhlerin müfesser olmamasına bağlamak doğru görünmemektedir.

256/870 öncesi Âsım b. Ali'yi eleştiren kişi, tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca Yahyâ b. Maîn'dir. “Zayıf”, “leyse bi şey” (bir değeri yoktur), “leyse bi sika” (güvenilir değildir) gibi kavramlarla eleştirmesine ilaveten “kezzâb b. kezzâb” (yalancı oğlu yalancı) gibi ifadeyle eleştirmesinden hareketle Yahyâ b. Maîn'in onda adâlet açısından bazı kusurlar bulduğu, başka bir ifadeyle bu cerhinin müfesser olduğu söylenebilir.⁷⁴ Ancak “kezzâb” ifadesinin hadis uyduran kişiyi cerh etmek için kullanılabilirdiği gibi kişinin itikadî

⁷² İkrime hakkında yapılan değerlendirmeler için bk. İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 7-9; İbn Adî, *el-Kâmil*, c. VI, s. 469-477; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, c. 5, s. 12-36; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalanî, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dimaşk: Darü'l-Feyhâ', 2000, s. 602-607; Tayyar Altıkulaç, “İkrime el-Berberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, c. 22, s. 40-42. Yahya b. Saîd el-Ensârî ve Muhammed b. Sîrîn'in onun için “yalancı” dediği nakledilmiştir. Ebû Hâtîm er-Râzî'ye göre bu iki zatın İkrime'ye karşı oluşunun sebebi güvensizlik değil onun bazı görüşlerini benimsemesidir (İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VII, s. 8-9).

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Kitâbü't-Târîhü'l-kebîr*, Haydarâbâd: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362, c. VII, s. 49. Buhârî'nin “ashâbımızdan” kasdı muhtemelen İkrime'yi ta'dîl eden ve Buhârî'nin hocaları arasında yer alan Yahyâ b. Maîn ile İshak b. Râhûye'dir.

⁷⁴ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 348; Zehebî, *Siyer*, c. IX, s. 262-265; M. Yaşar Kandemir, “Asım b. Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, c. III, s. 475.

görüşlerinin sorunlu olduğunu belirtmek üzere de kullanıldığı dikkate alındığında Yahyâ b. Maîn'in eleştirisi yine kapalı kalmaktadır. Ancak Hatîb el-Bagdâdî'nin de *Târîhu medîneti's-selâm*⁷⁵ adlı eserinde kaydettiği gibi, söz konusu râvînin Yahyâ b. Maîn tarafından aynı zamanda "Âsim insanların/müslümanların efendisidir" ifadeleleriyle ta'dîl edildiğinin de belirtilmesi gerekir.⁷⁶ Kanaatimizce bu çelişkili değerlendirmelerden dolayı bu örneğin verilmesi de doğru değildir.

Amr b. Merzûk ise Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813) ile Buhârî'nin hocaları arasında yer alan Ali b. Medînî (ö. 234/848-49) ve Affân b. Müslim (ö. 220/835) tarafından gerekçesi belirtilmeksizin eleştirilmiştir.⁷⁷ Yine Buhârî'nin akranları arasında yer alan Muhammed b. Abdillâh el-Mevsilî (ö. 242/857) ve İclî (ö. 261/875) tarafından sebebi açıklanmaksızın cerh edilmiştir.⁷⁸ Amr'ın zabtında kusur bulunduğu şeklindeki müfesser cerhe ilk olarak⁷⁹, tespit edildiği kadarıyla İbn Hibbân'da (ö. 354/965) rastlanmaktadır.⁸⁰ Dârekutnî⁸¹ (ö. 385/995), Hâkim en-Nîsâbü'ri⁸² (ö. 405/1014) ve İbn Ha-

⁷⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bagdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm ve ahbâru muhad-disîhâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridîhâ*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002, c. XIV, s. 170.

⁷⁶ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XIII, s. 513; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Cihad Mahmud Halil, Mahmud Muhammed Halil, *Mevsû'atü akvâli Yahya b. Ma'în fi ricâli'l-hadîs ve 'ilelih*, Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2009, c. III, s. 11-12; Kandemir, "Asım b. Ali", DİA, c. III, s. 475.

⁷⁷ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. VI, s. 263-264; el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, c. III, s. 292; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. 22, s. 224-229; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 417-420; M. Yaşar Kandemir, "Amr b. Merzûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, c. III, s. 88-89.

⁷⁸ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-hadîs ve mine'd-du'afâi ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, nşr. Abdülâlim Abdülazîm el-Bestevî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985, c. II, s. 185; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 417-420.

⁷⁹ Zerkeşî, Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî'nin (ö. 227/842) Amr'ı yalana nispet ettiğini belirtir (Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır Zerkeşî, *en-Nüket ala Mukaddîmeti İbni's-Salâh*, nşr. Zeynülabidîn b. Muhammed, Riyad: Edvâü's-Selef, 1998, c. II, s. 339). Ricâl tenkit eserlerinde Ebü'l-Velîd'in Amr'ı eleştirdiğine (كان أبو داود ينكلم فيه) dair bilgiler bulunsa da bu cerhin nedenine dair detay bulunmamaktadır. Zerkeşî'nin bu bilgisini kabul edersek Amr'a yönelik gerekçesi açıklanan ilk cerh, Ebü'l-Velîd'e ait olacaktır. Ancak 8/14. asırdan önceki kaynaklarda böyle bir bilgiyi tespit edemediğimiz için bu cerhte ihtiyatlı davrandık.

⁸⁰ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973, c. VIII, s. 484.

⁸¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, Muhammed Mehdî, Eşref Mansûr Abdurrahmân, İsmâ Abdülhâdî Mahmûd, Ahmed Abdürrezzâk, Eymen İbrahim, Mahmud Muhammed Halîl, *Mevsû'atü akvâli Ebî'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadîs ve 'ilelihi*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb li'n-Neşr ve't-Tevzî', y.y., c. II, s. 497.

cer⁸³ (ö. 852/1449) Amr'ın zabtında kusur bulunduğunu belirtmektedirler. Bu bilgiler, mezkûr örneğin Buhârî'nin müfesser cerhe itibar edip etmediğini tespit etmede uygun olduğunu göstermektedir. Ancak müfesser olmaması cihetiyle örnek uygun olmakla birlikte Hatîb el-Bagdâdî'nin aksini ispat edecek niteliktedir. Şöyle ki: Buhârî, Amr b. Merzûk'tan *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'inde "Diyât" 2 ve "Fezâilü ashâbi'n-nebî" 30'da nakletmekte ve buralarda onun hadislerini mütâbaat olarak kaydetmektedir. Bu bilgi ise Hatîb el-Bagdâdî tarafından Buhârî'nin bu râvînin naklini delil olarak kullandığı şeklinde verdiği bilginin hatalı olduğunu göstermektedir. İbn Hacer, Amr b. Merzûk hakkında yapılan cerhleri zikrettikten sonra böyle bir râvînin rivayetlerinin *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'in muteberliğine halel getirmeyeceğini belirtmek üzere Buhârî'nin onun rivayetlerini delil olarak kullanmadığına vurgu yapma gereği hissetmiştir.⁸⁴ Yaşar Kandemir'in de belirttiği gibi Amr b. Merzûk'un rivayetlerini mütâbaat olarak kaydetmesi Buhârî'nin, onun hakkındaki tenkitleri dikkate alarak, belirtilen iki yerde de, hadisleri kendilerinden aldığı güvenilir bir başka hocasının daha adını verme ihtiyacını duyduğunu göstermektedir. Bu bilgiler, Hatîb el-Bagdâdî'nin iddiasının aksine, Buhârî'nin Amr b. Merzûk hakkında yapılan ve müfesser olmayan cerhleri dikkate aldığını göstermektedir.

314 | db

Hatîb el-Bagdâdî'nin verdiği bir diğer örnek olan İsmâîl b. Ebî Üveys'in Yahyâ b. Maîn tarafından hadis hırsızlığı, ihtilat, yalan söyleme, zayıf akıllı olma gibi nedenlerden;⁸⁵ Ebû Hâtim tarafından ise muğaffel (dikkatsiz olma sebebiyle eleştirildiği)⁸⁶ dikkate alınırsa onun hakkında yapılan cerhlerin müfesser olmadığını söylemek güçtür. Dolayısıyla Hatîb el-Bagdâdî'nin verdiği bu örnek de konuya uygun değildir.

Netice itibariyle Hatîb el-Bagdâdî'nin zikretmiş olduğu örnekler çerçevesinde Buhârî'nin itibara alınabilmesi için cerhin müfesser

⁸² Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd: Matbaatü'l-Meclis Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1325, c. VIII, s. 101.

⁸³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalanî, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Haleb: Dârü'r-Reşid, 1991, s. 426.

⁸⁴ İbn Hacer el-Askalanî, *Hedyü's-sârî*, s. 610.

⁸⁵ Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Cihad Mahmud Halil, Mahmud Muhammed Halil, *Mevsû'atü akvâli Yahya*, c. I, s. 247.

⁸⁶ İbn Ebî Hatîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, c. II, s. 180-181; Zehebî, *Siyer*, c. X, s. 391-96; İsmail Hakkı Ünal, "İsmâîl b. Ebû Üveys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, c. XXIII, s. 95.

olmasını bir şart olarak telakki ettiğini çıkarmanın mümkün olmadığı⁸⁷; Buhârî'nin mezkûr râvîlerden bazılarını başka ricâl tenkit otoritelerinin görüşlerini dikkate alarak ve özellikle de kendi ricâl tenkit metodolojisine göre değerlendirip onları güvenilir bulduğu veya müfesser olmayan bu cerhleri dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Amr b. Merzûk örneği üzerinden Buhârî'nin müfesser olmayan cerhleri dikkate aldığı çıkarılabilir.

Bu tespiti destekleyen bir diğer argüman Buhârî'nin ricâl tenkit eserlerinde izlediği yöntemdir. O Abdullah b. Mübârek⁸⁸ (ö. 181/797), Abdurrahman b. Mehdî⁸⁹ (ö. 198/813-14), Yahyâ b. Maîn⁹⁰ (ö. 233/848), Ali b. Medîni⁹¹ (ö. 234/848-49), Süleyman b. Harb⁹² (ö. 224/839), Ahmed b. Hanbel⁹³ ve Ali b. Hucr'a⁹⁴ (ö. 244/858-59) ait gerekçesiz cerhleri râvî değerlendirmelerinde birer kaynak olarak kullanmıştır. Yine bizzat kendisi râvîleri çoğunlukla gerekçesini açıklamaksızın cerh etmektedir.⁹⁵

⁸⁷ Zerkeşî'nin bu örneklerin uygun olmadığına dair değerlendirmesi için bk. Zerkeşî, *en-Nüket*, c. III, s. 338.

⁸⁸ Abdullah b. Mübârek'in Hakem b. Abdullah'ı zayıf olarak değerlendirdiğiyle ilgili bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ's-sağîr*, nşr. Mahmûd İbrâhîm Zayed, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986, s. 35; Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, c. II, s. 345; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1986, c. II, s. 99.

⁸⁹ Zem'a b. Sâlih hakkındaki cerhi için bk. Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, c. III, s. 451.

⁹⁰ Talha b. Amr hakkındaki cerhi için bk. Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, c. IV, s. 351; Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, c. II, s. 95. Abdullah b. Hâlid hakkındaki cerhi için bk. Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, s. 67.

⁹¹ Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, s. 43; Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, c. II, s. 290.

⁹² Sâlih b. Muhammed'e yönelttiği cerhle ilgili bk. Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, s. 62; Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, c. IV, 291; Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, c. II, s. 96.

⁹³ Ahmed b. Hanbel'in Hakem b. Abdullah'tan hadis alınmasını yasaklamasıyla ilgili bk. Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, c. II, 345; *et-Târîhü's-sağîr*, c. II, s. 99. Husayn b. Ömer'i zayıf bulduğuyla ilgili değerlendirilmesi için bk. Buhârî, *Târîhü'l-kebîr*, c. III, s. 10. Hâlid b. Kâsım hakkındaki cerhi için bk. Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, c. III, 10; Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, c. II, s. 290. Dâvûd b. Atâ hakkındaki cerhi için bk. Buhârî, *Târîhü'l-kebîr*, c. III, 244; Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, c. II, s. 265. Abdurrahman b. İshâk hakkındaki cerhi için bk. Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, s. 72. Abdülazîz b. Ebân hakkındaki cerhi için bk. Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, s. 45.

⁹⁴ Hammâd b. Amr'ı zayıf olarak değerlendirmesiyle ilgili bk. Buhârî, *Kitâbü'd-Du'afâ*, s. 38; Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, c. II, s. 265.

⁹⁵ Muhammed Ali Kâsım el-Umerî, Hatîb el-Bağdâdî'nin verdiği örnekler dikkate alındığında Buhârî'nin müfesser cerhi kabul ettiğini sonucuna alılabileceğini belirtir. Öte yandan "Buhârî'nin ricâl musannefatına bakan birisi Ahmed (b. Hanbel), (Yahyâ) b. Maîn, (Yahyâ b. Saîd) el-Kattan gibi münekkitlere ait mübhem cerh ve ta'dîli kabul ettiği görür" diyerek önemli bir noktaya dikkat çeker. Ona göre bu durum bizi Buhârî'nin âlim olması durumunda mübhem cerhleri makbûldür şeklindeki görüşü

1.1.4. Müslim

Bazı münekkitlerce eleştirilen Süveyd b. Saîd'e ait rivayetlerle Müslim'in (ö. 261/875) ihticâc ettiğiinden hareketle Hatîb, onun mübhem cerhleri kabul etmediğini sonucuna ulaşır. Onun bu kanatine katılmak mümkün görünmemektedir. Zira Süveyd'i Yahyâ b. Maîn ve Buhârî telkîni kabul etmesi; Ebû Hâtim ise çok tedlîs yapması sebebiyle cerh etmişlerdir.⁹⁶ Bu bilgiler, Süveyd'in neden zayıf olduğunu, yani hakkındaki cerhlerin müfesser olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu örnekten Müslim'in yalnızca müfesser cerhleri kabul ettiği çıkarımında bulunmanın isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Hatîb el-Bagdâdî'nin Buhârî ve Müslim'in konuyla ilgili görüşlerini tespitinde çıkış noktasının hatalı olması yanlış örnekler vermesine sebep olmuştur. O, örnekleri "cerh edilip de Buhârî ve Müslim'in, rivayetlerini delil olarak kullandığı râvîler" üzerinden meseleyi neticelendirmeye çalışmıştır. Oysaki ricâl tenkit sahasında otorite olan Buhârî ve Müslim'in her zaman diğer münekkitler tarafından yöneltilen eleştirilere katılması beklenemez.

316| db

1.1.5. Ebû Dâvûd

Hatîb el-Bagdâdî'nin bu görüşü atfettiği bir diğer muhaddis Ebû Dâvûd'dur (ö. 275/889). Hatîb el-Bagdâdî, bu değerlendirmeye kendisini sevk eden verileri zikretmediği için bu tespitini analiz etme imkânımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte Musa b. Mu-

kabul ettiğine götürür. Ancak o, "Âlime ait mübhem cerhler kabul edilir" görüşünü âlim olmayan bir kişiye ait cerhin zaten kabul edilmeyeceğini dolayısıyla bu görüşün müstakil bir fikir olmadığını belirtir. Dolayısıyla o, Buhârî'nin müfesser cerhler kabul olduğu görüşünde olduğuna meyleder. Buhârî'nin münekkitlere ait mübhem cerhleri kabul etmesini ise "onun cerhlerin sebeplerine muttali olduğunu ancak ihtisâr amacıyla eserine kaydetmediğine veya bu cerhlerin gerekçelerinin herkes tarafından bilinmesi sebebiyle bunları zikretmediğine" yorumlar (Muhammed Ali Kâsım el-Umerî, *Dirâsât fî menheci'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, Amman: Dârü'n-Nefâis, 2000, s. 104.). Ancak bu görüşe nasıl ulaştığına dair delilleri zikretmez. Buhârî'nin râvîleri bizzat kendi incelemelerine göre değerlendirdiği ve ulaştığı bu sonucu ricâl tenkidindeki otoritelerinin dilinden açıklamayı uygun gördüğüne dair ihtimali zikretmez (Bu görüş için bk. Halil İbrahim Turhan, "Referential Value of Ḥadîth Transmitter Criticism in 2nd / 8th Century: The Case of Shu'bah ibn al-Ḥajjāj", *İlahiyat Studies* 8, no 1 (2017): 105–6).

⁹⁶ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Kitâbü'l-Muhtelitîn*, nşr. Rifat Fevzî Abdülmuttalib, Ali Abdülbâsıt Mezid, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1996, s. 51; Zehebî, *Siyer*, c. XI, s. 411-420.

hammed el-Kureşî⁹⁷ (ö. 151), Hakem b. Zuheyr⁹⁸ (ö. 180 ?), Rebî' b. Bedr⁹⁹ (ö. 178), Abdülhakîm b. Mansûr¹⁰⁰ (ö. 191-200), Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer¹⁰¹ (ö. 186/) dâhil olmak üzere Ebû Dâvûd'un birçok cerhinin gerekçesini beyan etmemesi, Hatib el-Bagdâdî'nin tespitine katılmayı zorlaştırmaktadır.

Hicrî beşinci asır sonrası âlimleri arasında yer alan Ahmed b. Ömer el-Kurtubî (ö. 656/1258) gibi bazı âlimler, bu görüşü yukarıdaki isimlere ilaveten İmâm Mâlik'e atfetmişlerdir.¹⁰² Ancak bu konuyu detaylıca işlediğini belirttiği¹⁰³ usûl eseri günümüze gelmediğinden bu kanaate nasıl ulaştığını bilememekteyiz. Dolayısıyla Kurtubî'nin argümanlarını değerlendirme imkânına sahip değiliz. Ancak İmâm Mâlik'in¹⁰⁴ -eksiksiz aktarıldıkları varsayıldığında- gerekçesiz olarak yaptığı cerhlerden dolayı Kurtubî'nin çıkarımına karşı ihtiyatlı yaklaşılmalıdır.

Yapılan bu araştırma neticesinde hicrî ilk üç asırda cerhin müfesser olmasını şart koştuğu ileri sürülen muhaddislerin bu kanaatte olmadıkları tespit edilmiştir. Bunların hicrî dördüncü asırdan itibaren belirgin bir şekilde tartışılmaya başlayan bu konunun bazı ricâl değerlendirmelerinden hareketle geriye atfedilmesinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ricâl tenkit edebiyatında bu söylemin kabul edilmesi durumunda yaygın olarak mübhem cerhlerle karşılaşılması mümkün olmayacak; bu kural gereği münekkitler cerhlerini müfesser olarak yapacaklardı. Cerh-ta'dîl literatüründe yaygın olarak mübhem cerhlerin bulunmasını Alâüddîn el-Üsmendî'nin (ö. 552/1157 [?]), Şâfiî'nin mezkur görüşünü zayıflatmak amacıyla bir

⁹⁷ Ebû'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil ve ma'rifetü's-sikât ve'd-du'afâ ve'l-mecâhil*, nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan, Semennud: Mektebetu İbn Abbâs, 2011, c. I, s. 269.

⁹⁸ Ebû Abdillâh Alâüddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2001, c. IV, s. 92.

⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. IX, s. 65.

¹⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XVI, s. 405.

¹⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XVII, s. 236.

¹⁰² Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîr*, c. IV, s. 294; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, nşr. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2011, s. 255.

¹⁰³ Ebû'l-Abbas Ziyauddîn Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *Keşfü'l-kunâ' 'an hükmî'l-vecd ve's-semâ'*, Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türâs, 1992, s. 36.

¹⁰⁴ Abdullah b. Ca'fer el-Mahramî, Abdurrahman b. Muaviye, Attâf b. Hâlid, İbrahim b. Muhammed ve Şu'be b. Dinâr başta olmak üzere birçok cerhi müfesser değildir (Mâlik'in ricâl değerlendirmeleri için bk. Turhan, *Rical Tenkidinin Doğuşu*, 549–558.

argüman olarak kullanmasının isabetli olduğunun belirtilmesi gerekir.¹⁰⁵

1.2. Hicrî üçüncü asır sonrasında bu söylemi benimseyenler

Cerhin müfesser olmasını, kabulü için şart koşan âlimler arasında 3/9. asır âlimlerinden herhangi bir isim tespit edilememiştir. 4/10. asır âlimleri arasında bu görüşü savunan isim ise tespit edilemediği kadarıyla, Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 405/1014).¹⁰⁶ Diğer münekkitlerin görüşünü taklit ederek bir râvîyi cerh etmenin helal olmadığını söyleyen ve bizzat kendi içtihadıyla ricâl değerlendirmesinde bulunduğunu belirten Hâkim, cerhin geçerli olması için müfesser olmasını gerekli görmektedir.¹⁰⁷ Hâkim bu görüşünü *el-Medhal* adlı eserin bir bölümü olan zayıf râvîler kısmının giriş ve sonuç cümlelerinde dile getirmiştir.¹⁰⁸ Bir meseleyi sistematik bir şekilde ortaya koyma amacında olmayan Hâkim'in bu ifadelerdeki vurgusu, bir müçtehit olarak kaydettiği râvîlerin zayıf olduğuna başka bir münekkidin değerlendirmesini taklit ederek değil de bizzat kendi içtihadıyla ulaşmasıdır. Hâkim'in bu konuyu hadis usûlü eserinde ele almadığının da belirtilmesi gerekir.

Cerhin geçerli olması için gerekçesinin açıklanmasının şart olduğunu savunan yaklaşımın bir usûl ilkesi olarak kaynaklarda yer alması ve sistemli bir şekilde anlatımı takriben 5/11. asra rastlamaktadır. Bu görüşü kabul eden âlimler arasında Ebü'l-Hüseyin el-Basrî¹⁰⁹ (ö. 436/1044), Ebü't-Tayyib et-Taberî¹¹⁰ (ö. 450/1058),

¹⁰⁵ el-Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, s. 450. Mübhem ta'dillerin kabul edilebileceği görüşünü benimseyen ve bu görüşünün delilleri arasında da Ehl-i hadisin gerekçelerini açıklamaksızın râvîleri ta'dil ettiklerini söyleyen Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin (ö. 489/1096) "sadece müfesser cerhler makbuldür" görüşünü savunurken benzer uygulamanın aynı zamanda cerhler için de geçerli olduğunu gündeme getirmemesinden ve bunu dikkate almamasından dolayı eleştirilmesi gerekir (es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, c. I, s. 377).

¹⁰⁶ 321/933'de doğan Hâkim'in 84 yıllık ömrünün yalnızca dört yılı beşinci asırda geçtiği için dördüncü asır muhaddisleri arasında değerlendirdik.

¹⁰⁷ Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Medhal ile's-sahîh*, nşr. Rebî' b. Hâdî, Kahire: Dârü'l-İmâm Ahmed, 2009, c. I, s. 114. Krş. İbn Hacer el-Askalanî, *Lisânü'l-Mîzân*, c. VII, s. 257.

¹⁰⁸ Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîhi mine's-sakîm ve tebyînü mâ üşkile min esmâ'i'r-ricâl fi's-Sahîhayn*, nşr. İbrahim b. Ali b. Muhammed Â-i Küleyb, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2002, c. I, s. 118, 241.

¹⁰⁹ Ebü'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, c. II, 144.

¹¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, 338; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, nşr. Yahyâ İsmâil, Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1998, c. I, s. 131, 1. dipnot.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ¹¹¹ (ö. 458/1066), Bâcî¹¹² (ö. 474/1081), Cüveynî¹¹³, Pezdevî¹¹⁴ (ö. 482/1089), Serahsî¹¹⁵ (ö. 483/1090 [?]), Kelvezânî¹¹⁶ (ö. 510/1116), İbn Kudâme¹¹⁷, İbnü's-Salâh¹¹⁸, Nevevî, Bedruddîn İbn Cemâ'a¹¹⁹ (ö. 733/1333) ve Alâüddîn el-Merdâvî¹²⁰ (ö. 885/1480) yer almaktadır. Bu durum söz konusu görüşün 5/11. yüzyıl ve sonrasında Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinden oluşan geniş bir ulema grubu tarafından savunulduğunu göstermektedir.

Mezkûr konuyu bir mesele olarak telakki edip tartışan ilk hadis usûl âlimi olması ve kullandığı argümanlarının daha sonraki hadis usûl müellifleri tarafından da kabul edilmesi sebebiyle Hatîb el-Bağdâdî üzerinde detaylı durmak gerekmektedir. Öncelikle Hatîb el-Bağdâdî'nin mevzuyla ilgili iki farklı yaklaşımı da doğru kabul etmesinin, konuyu ele alma üslubunun ve meseleyi ortaya koyarken zihinlerde oluşan önemli sorulara cevap vermemesinin görüşünü tespit etmede bazı karışıklıklara neden olduğu belirtilmelidir. Geçerli olması için ta'dîlin gerekçesi açıklanmalı mıdır sorusunu yanıtlarken cerh-ta'dîl uzmanına ait sebebi açıklanmamış cerhlerin kabul edileceğini belirtir.¹²¹ Bu konuyu özel olarak ele aldığı yerde ise mezkûr görüşünü ve temellendirmesini Bâkullânî'den yaptığı alıntılarla ortaya koyar.¹²² Buraya kadar verdiği bilgilerden ve açıklama-

¹¹¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 931.

¹¹² Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, s. 382.

¹¹³ Cüveynî, *Kitâbü't-Telhîs*, c. I, s. 620.

¹¹⁴ Pezdevî, *Usûl*, c. III, s. 106.

¹¹⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. II, s. 9.

¹¹⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, c. III, s. 128; Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî, *el-İntisâr fî'l-mesâilî'l-kibâr 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, nşr. Süleyman b. Abdullah el-Umeyr, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1993, c. I, s. 492.

¹¹⁷ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed Kudâme, *el-Mugnî*, Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968, c. X, s. 57.

¹¹⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 290.

¹¹⁹ Ebu Abdullah Bedruddîn Muhammed b. İbrahim İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî fî muhtasar Ulûmi'l-hadisi'n-nebevî*, nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1986, s. 64.

¹²⁰ Merdâvî, *Tahrîrü'l-menkûl*, s. 171.

¹²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 313.

¹²² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 337. Bakullânî'ye yukarıda zikredilen görüş dışında "kabul edilebilmesi için ta'dîlin gerekçesinin açıklanması gerekirken cerhin gerekçesinin açıklanması şart değildir" şeklinde bir görüş de atfedilmekte ancak bu atfın bir hata olduğu ve ondan maruf olan kanaatin yukarıda zikredilen yaklaşım olduğu belirtilmektedir (Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *Şerhu'r-Tebşıra ve't-tezkire*, nşr. Abdüllatif Hemim, Mahir Yasin Fahl (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), c. I, s. 338).

lardan Hatîb'in cerh-ta'dîl sahasında uzman olan birisine ait gerekçesi açıklanmamış cerhlerin kabul edilmesi yönünde bir kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hatîb'in, bu bilgilerin akabinde İmâm Şâfiî ve Ebu't-Tayyib et-Taberî'nin gerekçesi beyan edilmeyen cerhlerin kabul edilmeyeceğine dair görüşünü¹²³ ve delillerini zikretmesi, "Kanaatimizce doğru olan bu görüştür" diyerek¹²⁴ bu yaklaşımdan yana tavır koyması ve bu görüşün Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi önemli âlimler tarafından kabul edildiğini uygulamalarından yola çıkarak ispatlaması¹²⁵ ve en önemlisi ise Şu'be gibi cerh-ta'dîl alanında uzman olan bazı münekkitlerin makul olmayan nedenlerden dolayı râvîleri tenkit ettiklerine dair örnekler vermesi¹²⁶ Hatîb'in görüşünün ne olduğu konusunda tereddütlerin oluşmasına neden olmaktadır.¹²⁷ M. Muhyiddîn Abdülhamîd'e göre, Hatîb'in görüşünün her ne kadar ilk bakışta cerhin kabul edilebilmesi için sebebinin beyan edilmesi gerektiği yönünde olduğu düşünülse de bütüncül olarak değerlendirildiğinde ricâl tenkit sahasında uzman olan kişilere ait gerekçesi açıklanmamış cerhlerin kabul edilebileceği şeklindedir.¹²⁸ Bu değerlendirmede bazı sorunların olduğunu veya bazı noktaların kapalı kaldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Ricâl tenkidine ait mübhem cerhlerin makbul olduğu fikrinde olan bir usûl âliminin bu görüşü zayıflatan ve diğer yaklaşımı önemli ölçüde güçlendiren ifadeler kullanması nasıl yorumlanmalıdır? Örneğin ricâl münekkitlerine ait mübhem cerhlerin kabul edilmesini benimseyen bir âlimin ricâl tenkidinde otorite olan Şu'be'ye ait makul olmayan gerekçelerle yapılan ve bu nedenle diğer münekkitlerin itibar etmedikleri ricâl tenkitlerini kaydetmesi-

¹²³ Daha önce de belirttiği gibi Şâfiî'nin bu görüşü şahitlerle ilgilidir.

¹²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 337-338.

¹²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 339-340.

¹²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 343-350.

¹²⁷ Bu sebeple Hatîb el-Bağdâdî'nin hangi görüşte olduğu konusunda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Örneğin Leknevî, onun cerh-tadîl uzmanı tarafından yapılan mübhem cerhlerin kabul edilebileceği görüşüne nispet ederken Mevze el-Kevr ise onun cerhin kabul edilebilmesi için müfesser olması gerektiği kanaatinde olduğunu belirtir (Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, Haleb: Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1987, s. 95; Mevze Ahmed Muhammed el-Kevr, "Mesâil tete'allaku bi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ihtilâfü'l-muhaddisîn fi'hâ", *Mecelletü Merkezi'l-buhûsi's-sünneti ve's-sîre*, sy. 9 (1997), s. 382). İbnü's-Salâh, mübhem cerh kabul edilemez görüşünü desteklemek amacıyla Hatîb'in verdiği bu bilgileri harfiyen kullanması da kayda değerdir (İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 291).

¹²⁸ Emir es-San'ânî, *Tavzîhu'l-efkâr*, c. II, s. 134, 1. dipnot.

nin¹²⁹ gerekçesi nedir ve bu nasıl anlaşılmalıdır? Yine kabul edilebilir olması için cerhin müfesser olması gerektiğine dair kanaati Buhârî ve Müslim gibi önemli hadis otoritelerine izafe ederek bu görüşün güçlü bir tarihi olduğunu ima etmesindeki amaç nedir? Zira bu önemli bilgiler otorite olan münekkitlerin bile cerhlerinin müfesser olması gerektiğini kanıtlamakta ve diğer görüşü neredeyse savunulamaz hale getirmektedir. Bu nedenle cerhin müfesser olması gerektiğine dair görüş, kanaatimizce Hatîb'in temel görüşüdür.¹³⁰ İleriki sayfalarda ele alınacağı gibi bu görüş, ricâl tenkit eserlerindeki genel uygulamayla örtüşmemekte ve bu cerhleri atıl hale getirmektedir. Muhtemelen Hatîb böyle bir sorun oluşturmaması için Bâkılânî'nin görüşünü de doğru bulmaktadır. Ancak bir konuda iki farklı yaklaşımın savunulması kanaatimizce doğru değildir. Çünkü "kabul edilebilmesi için cerhin müfesser olması gerekir" görüşünün ortaya çıkaracağı sorunu Bâkılânî'nin görüşüyle çözmek, öte yandan Bâkılânî'nin yaklaşımının ortaya çıkaracağı sorun karşısında da diğer görüşü devreye sokmak teorik anlamda bir sorun yaşadığını göstermektedir. Muhtemelen bu sebeple İbn Hacer, hem ricâl tenkit eserlerindeki mübhem cerhleri fonksiyonel halde tutmak hem de ricâl münekkitlerine ait sübjektif değerlendirmeleri belli ölçüde etkisiz hale getirmek amacıyla haklarında ta'dîl bulunmayan râvîlere yöneltilen mübhem cerhler kabul edilir görüşünü savunmuştur.¹³¹ Böyle bir râvî, hakkında yapılan mücmel cerh kabul edilmediğinde meçhul konumunda değerlendirilecektir. Bir münekkit tarafından ta'dîl edilen râvî başka biri tarafından mücmel olarak cerh edilirse, başka bir ifadeyle cerhle ta'dîl teâruz ederse bu cerh kabul edilmez.

¹²⁹ Hatîb, bu konuyu "Cerhlerinin gerekçeleri sorulduğunda adâleti düşürmeyen sebepler zikreden kişilere dair bazı alıntılar" başlığı altında ele alır (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 343-350).

¹³⁰ Hatîb'in diğer görüşü de yakın durmasının sebebi bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

¹³¹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalanî, *Şerhu'n-Nuhbe Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Nûruddîn 'İtr, Dımaşk: Matba'atü's-Sabâh, 2000, s. 139. İbn Abdilber, âlimler arasındaki kıskançlığın sebep olduğu cerhler bağlamında bu görüşü savunmakla birlikte hadis usûlü eserlerine girişi geç döneme rastlamaktadır (Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî ve mâ yebağî fî rivâyetihî ve hamlih*, nşr. Ebû'l-Eşbal ez-Züheyrî, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994, c. II, s. 1093).

2. “Sadece Müfesser Cerhler Kabul Edilir” Söyleminin Temellendirilmesi

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, râvîlerin cerhinin neden müfesser olması gerektiğiyle ilgili en erken izah, Irak bölgesinde Şâfiî mezhebinin otoritesi olarak kabul edilen ve Hatîb el-Bagdâdî'nin fıkıh tahsilinde bulunduğu hocası¹³² Ebü't-Tayyib et-Taberî¹³³ ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ¹³⁴ tarafından yapılmıştır. Her iki âlimin de neredeyse aynı kelimelerle meseleyi izâh etmeleri, aralarında bir etkileşimin olduğunu veya her ikisinin de bu fikri bir başka âlimden aldığını akla getirmektedir.

Ebü't-Tayyib et-Taberî¹³⁵ ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya¹³⁶ göre hangi fiillerin işlenmesi halinde fâsık olunduğu konusunun ihtilafı olması, cerhin gerekçesinin açıklanmasını gerektirir. Zira bu sayede yapılan eleştirinin geçerli olup olmadığı kontrol edilebilir. Onlar bu görüşünü furû-u fıkihtaki bir örnekle destekler. İki kişinin “Bu su necistir” diye yaptıkları tanıklık neden necis olduğunu açıklamadıkça kabul edilemez. Çünkü suyun nelerle necis olduğu konusu ulema arasında ihtilafıdır. Onlara göre bu hükme kıyasla cerhin de kabul edilebilmesi için müfesser olması gerekmektedir.

Esasında İmâm Şâfiî'nin şâhitlerin neden cerh edildiğinin beyan edilmesine dair sunduğu gerekçe, Ebü't-Tayyib et-Taberî ile Ebû Ya'lâ el-Ferrâ tarafından râvîlerin cerhi konusuna tatbik edilmiştir. Bu durum, 5/11. yüzyılda râvîlerin cerhiyle ilgili bu teorinin de aynı bakış açısıyla vaz edildiğini göstermektedir. Hatîb el-Bagdâdî tarafından ise ricâl tenkit örnekleriyle¹³⁷ ve bu görüşün Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi ricâl otoritelerine de atfedilmesiyle hem güçlendirilmiş hem de somutlaştırılmıştır. Daha sonra gelen bazı fıkıh¹³⁸ ve hadis usûlcüleri¹³⁹ bunları birebir eserlerine kaydetmişlerdir.

¹³² Zehebî, *Siyer*, c. XVIII, s. 274.

¹³³ Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, c. I, 338; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'tim*, c. I, s. 131, 1. dipnot.

¹³⁴ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 933.

¹³⁵ Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 338.

¹³⁶ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, c. III, s. 933.

¹³⁷ Hatîb el-Bagdâdî, “Cerhlerinin gerekçesi sorulduğunda adâleti düşürmeyen (meşrû olmayan) sebepler gösteren kişilerle ilgili nakiller” diye başlık açmıştır (Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 343-350.).

¹³⁸ Bâcî, *İhkâmü'l-fusûl*, 378; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, c. III, s. 107.

¹³⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 291.

Birçok Hanefî fıkıh usûlcülerinin de bu görüşü savunurken cerh sebeplerinin öznelliğine vurgu yaptıkları görülmektedir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusûf ve İmâm Muhammed başta olmak üzere Ehl-i reyden olmaları sebebiyle bazı münekkitlerin eleştirilerine maruz kalmaları, esasında bu gerekçelerinin somut örneklerini teşkil etmektedir.¹⁴⁰ Ayrıca Ehl-i reyin, rivayetleri değerlendirirken Ehl-i hadisten farklı bir sisteme sahip olması¹⁴¹, onları Ehl-i hadisin yaptığı eleştirilerin gerekçesini sorgulamaya sevk etmiştir. Hatta bu gerekçe sadece mübhem cerhleri değil aynı zamanda gerekçesi açıklanmaksızın yapılan hadis tazîflerinin de dikkate alınmamasını icap ettirmektedir.¹⁴² Serahsî'nin mübhem cerhleri bir kenara, müfesser cerhleri çoklu bir kategoriye ayırarak bunlardan da yalnızca cerh sebebi olduğu konusunda ittifak olan ve taassuptan uzak, samimiyetle yapılan cerhlerin makbul olduğunu belirtmesinin temelinde bu nedenler bulunmaktadır.¹⁴³ Hanefî usûl âlimlerinin mübhem cerhlerin dikkate alınmaması gerektiği görüşünü savunurken kullandıkları bir diğer argüman ise bir râvînin ve özellikle de Hz. Peygamber'in (a.s.) övgüsüne mazhar olan ilk üç neslin zâhiri adâletinin yani "âdil olarak bilinmesi ve bunun aksinin sabit olmaması" durumunun mübhem bir cerhle ortadan kalkmayacağıdır.¹⁴⁴ Onlara göre sonucu bakımında daha sınırlı sayıda kişileri ilgilendiren şahitlik meselesinde bile mübhem cerhe itibar edilmezken şerî hükümlerin mesnedi olan ve bu sebeple de sonucu bakımından daha kap-

¹⁴⁰ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. II, s. 9; Pezdevî, *Usûl*, c. III, s. 109-110; Leknevî, *er-Ref'*, s. 83 vd.

¹⁴¹ Cessâs, rivayetleri değerlendirmede fukahânın metodunun Ehl-i hadisin sisteminden farklı olduğunu ve fakihler arasında haberlerin kabulü konusunda Ehl-i hadisin değerlendirmelerine başvuran ve bu değerlendirmeleri dikkate alan bir fakih tanımadığını belirtir (Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî* (Beyrut, Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Dârü's-Sirâc, 2010), c. IV, s. 244).

¹⁴² Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, c. III, s. 106.

¹⁴³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, c. II, s. 9. O, Müfesser cerhleri "Kabul edilebilir gerekçelere dayanan ve dayanmayan cerhler" şeklinde ikiye ayırır. Kabul edilebilir gerekçelere dayanan cerhleri ise "Cerh sebebi olduğu konusunda ittifâk bulunanlar ve bulunmayanlar" şeklinde iki grupta değerlendirir. Cerh sebebi olduğu konusunda ittifâk bulunanları da "samimi ve ilmî gayelerle yapılan cerhler" ve "taassuptan kaynaklanan cerhler" diye sınıflandırır.

¹⁴⁴ Zâhiri adâlet ifadesi ve Hanefîlerin bu konudaki görüşleri için bk. Hayreddin Karaman, "Adâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c. I, s. 344.

samlı olan haberlerde evleviyetle bu kuralın geçerli olması gerekir.¹⁴⁵

Netice itibariyle bu görüşün temel gerekçesi “cerh sebeplerindeki öznellik” unsurudur. Gerekçesi açıklanmaksızın yapılan bir cerh, münekkit/ler/i hatalı bir değerlendirmede bulunmaya sevk ederek onun, kriterlerine göre güvenilir olan bir râvîyi mecrûh kabul etmesine sebep olabilir. Münekkidin eleştirilerinde katı (mütesâddid) veya gevşek (mütesâhil) olması, cerhlerine ilmî bir gayeden öte mezhep taassubunun veya râvîyle arasında geçen bazı şahsî meselelerin hâkim olması gibi konular cerhin müfesser olmasını gerektirmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, bu gerekçeyi uygulama sahasından örneklerle de desteklemiştir. Onun kaydettiği örnekler arasında 2/8. asır cerh-ta’dîl otoriteleri arasında yer alan Şu’be’nin (ö. 160/776) evinden tambur sesi gelme, satranç oynama ve çok konuşma gibi nedenlerle yaptığı tenkitler yer almaktadır.¹⁴⁶ Münekkitler bu sebeplerle bir râvînin mecrûh olamayacağını belirterek Şu’be’nin bu eleştirilerini dikkate almamışlardır.¹⁴⁷ Son tahlilde geçersiz sebeplerle tenkit edilen râvîlerin mecrûh addedilmesi rivayetlerin kullanılamaz hale gelmesi birçok rivayetten vazgeçmek demektir.¹⁴⁸

324 | db

Kabul edilebilmesi için cerhlerin müfesser olması gereklidir diyenlerin dayandıkları diğer gerekçe ise “cerh sebeplerinin açıklanabilirliği”dir.¹⁴⁹ Bu söylem ikincil nitelikte bir argüman olup daha ziyade eleştirilere cevap mahiyetindedir. Cerhin müfesser olması gerektiğini belirten bu âlimlere göre ta’dîlin müfesser olmasına gerek bulunmamaktadır. Öte yandan cerhin gerekçesini açıklamayı şart koşarken kullandıkları ilk gerekçe aynı zamanda ta’dîlin gerekçesini beyan etmeyi de gerektirmektedir. Onlara göre bir râvînin neden âdil olduğunun açıklanması pek çok hususu yerine getirmeye bağlıdır ve bir münekkidin bunları tek tek sayması zordur. Oysaki bir râvînin mecrûh olmasında bir neden yeterli olduğu için münekkidin bunu belirtmesi kolaydır. Dolayısıyla ta’dîlin geçerli olması için gerekçesinin güçlükten dolayı açıklanmasına gerek bulunmaz-

¹⁴⁵ Pezdevî, *Usûl*, c. III, s. 107; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, c. II, s. 9; Neseî, *Kezfü’l-esrâr*, c. II, s. 74.

¹⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, c. I, s. 30.

¹⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, c. I, s. 30; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 345-346.

¹⁴⁸ Pezdevî, *Usûl*, c. III, s. 107.

¹⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 313.

ken taşıdığı kolaylıktan dolayı cerhin sebebinin beyan edilmesi gerekir.

3. Teoriyle pratik arasında kriz: müfesser olmayan cerhlerin durumu

Ebu't-Tayyîb et-Taberî ve Ebu Ya'îla el-Ferrâ, mübhem cerhten dolayı bir râvînin mecrûh addedilmeyeceğini, dolayısıyla da haberinin merdûd olarak kabul edilmeyeceğini söyleyerek oldukça tavizsiz tutum sergilerler. Ricâl tenkit sahasında otoriteleri olmayan bu âlimlerin dile getirdiği bu görüş, esasında ricâl tenkit eserlerinde yoğun olarak bulunan gerekçesi açıklanmayan cerhleri işlevsiz hale getirmektedir.¹⁵⁰ Bu noktada ricâl tenkit sahasında söz sahibi olan bir hadis usûlcüsünün söylemi önem arz etmektedir. Bu görüşü hadis usulüne ilke olarak vazeden, ilk uyarlayan âlimler arasında yer alan Hatîb el-Bagdâdî¹⁵¹, Ebu't-Tayyîb et-Taberî'nin görüşünü aktardıktan sonra “Kanaatimizce bu görüş doğrudur” demektedir ayrıca ehline yapılan bazı ricâl değerlendirmelerinin geçerli sebeplere dayanmadığına dair bazı örnekler vermektedir. Bununla birlikte ricâl alanında birçok eser kaleme alan bir âlim olarak Hatîb'in bu görüşün teori ile pratik arasında yol açacağı sorunların farkında olması gerekir. Kanaatimizce bu ise, Hatîb'e Bâkîllânî'nin görüşü olarak aktardığı “şartlarını taşıyan bir münekkidin gerekçesi açıklanmayan cerhlerinin kabul edilmesi gerektiği” görüşünü de kabul etmesine sebep olmuştur.¹⁵² Böylece Hatîb el-Bagdâdî'nin ricâl tenkit eserlerindeki gerekçesi açıklanmayan cerhlerin durumunu gündeme getirmesine gerek kalmamıştır.

Hadis usûlü eserleri dikkate alındığında “Yalnızca müfesser cerhler kabul edilir” söyleminin pratik alanda sorun oluşturabileceğinin gündeme geldiği eser İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sidir. Buna sebep ise İbnü's-Salâh'ın cerhlerin kabul edilebilmesi için gerekçesinin açıklanmasını zorunlu görmesidir. Bu görüşün ricâl eserlerinde sıkça karşılaşılan gerekçesiz cerhleri veya hadis değerlendirmelerini

¹⁵⁰ İbnü'l-Hümâm, ricâl tenkit edebiyatındaki bazı istisnalar hariç uygulamanın mübhem cerhlerle râvîlerin tenkit edilmesi şeklinde olduğunu; dolayısıyla mübhem cerhler tenkit konusunda icmâ oluştuğunu belirtir (İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 325).

¹⁵¹ Bu ifadeden kastımız Ebu't-Tayyîb et-Taberî'nin görüşünü aktardıktan sonra Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi hadis hâfiz ve münekkitlerinin de bu görüşte olduğunu ricâl değerlendirmelerinden yola çıkarak tespit etmektir (Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 338-339).

¹⁵² Hatîb el-Bagdâdî, *el-Kifâye*, c. I, s. 313.

fonksiyonsuz hale getireceğine dair bir itiraza ise İbnü's-Salâh şu ifadelerle cevap verir:

“Gerekçesiz cerhe dayanarak her ne kadar bu cerhin doğru olduğunu ve râvînin mecrûh sayılması gerektiğini söyleyemesek de bunlar (münekkitlerin) cerh ettikleri râvîlerin hadîslerini kabulünü askıya almamıza sebep olmaktadır. Çünkü bu tür cerhler, bizde râvîlerin rivayetlerinin askıya alınmasını gerektirecek ölçüde şüphe uyandırmaktadır. Böyle râvîlerdeki şüpheyi ortadan kaldırıp güvenilir olduklarını ortaya koyan bir araştırmayla onların nakillerini kabul eder, tevakkuftan vazgeçeriz. Nitekim *es-Sahihayn* ve diğer eserlerin musannifleri gerekçesiz cerhle eleştirilmiş râvîlerin rivayetleriyle ihticâc etmişlerdir. Bilesiniz ki bu güzel bir çıkış yoludur.”¹⁵³

Bu açıklamalardan İbnü's-Salâh'ın ricâl tenkit eserlerindeki mübhem cerhleri tamamen işlevsiz kılmak yerine bu tür cerhleri “râvî hakkında şüphe uyandırıcı” nitelikte veriler olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle de râvînin güvenilirliğiyle ilgili herhangi bir kanaat belirtmemekle birlikte rivayetlerini askıya almayı teklif etmektedir. Esasında o, bu çözüm yoluyla gerekçesiz cerhe, kısmî ve geçici bir işlevsellik kazandırmaktadır. Gerekçesi açıklanmayan cerhi râvînin mecrûh, rivayetlerinin gayr-i makbul addedilmesi için yeterli gören anlayışın aksine bu görüş râvîyi şüpheli kabul etmekte olup rivayetlerini de askıya almayı önermesi açısından kısmîdir. Râvî ve rivâyetlerinin bu konumda değerlendirilmesi bir başka araştırma yapılana kadar olması sebebiyle cerhlerin işlevselliği geçicidir.

İbnü's-Salâh'ın tevakkuf fikrindeki hareket noktası ve bu görüşü savunmasının sebebi neydi? gibi sorular, bu görüşün arka planını ortaya çıkarmaktadır. Tespitlerimize göre gerekçesiz cerhlerin askıya alınıp alınmayacağıyla ilgili tartışmalar, İbnü's-Salâh'tan yaklaşık iki asır önce Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın kullandığı bir delile itiraz etmek isteyen bir muhâlif tarafından gündeme getirilmiştir.¹⁵⁴ Mesele *el-Müsevvede fî usûli'l-fıkh* adlı eserde genel hatlarıyla nakledilirken daha detaylı olarak Kelvezânî tarafından Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'yı zikretmeksizin ele alınmakta ve *el-Müsevvede*'deki içerikle önemli benzerlikleri bulunmaktadır. Nakledildiğine göre Kelvezânî, Bakiyye b.

¹⁵³ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 292.

¹⁵⁴ İbn Müflih, *Usûlü'l-fıkh*, c. II, s. 551.

Velîd'den gelen bir rivayetle ihticâc etmesine, Ebû Müshir Abdüla'lâ (ö. 218/833) ve Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Bakiyye'nin zayıf olduğuna dair yaptıkları cerhlerle karşı çıkılır ve şahitlikte olduğu gibi bu rivayetle amel etmekten en azından tevakkuf edilmesi gerektiği belirtilir. Kelvezânî bu itiraza Ashâb-ı hadisle fukâha arasında nelelerin cerh sebebi olacağı konusundaki ihtilâflar sebebiyle söz konusu cerhlerin kabul edilemeyeceğini söyler. Şâhitlik meselesine kıyasla ortaya atılan tevakkuf görüşünü ise şâhitliğin haberden daha kuvvetli ilkelere dayanması gerektiğini belirterek reddeder. Şâhitliğin kabulü için haberden daha sağlam kurallar konulmasına örnek olarak şâhitlikte zâhiri adâlet ve tek kişinin tanıklığıyla yetinilmediğini zikreder. Oysaki haberler konusunda zâhiri adâletle yetinildiği gibi tek kişinin haberi de kabul edilmektedir.¹⁵⁵ Bu bilgiler, iki asır önce tartışılan ve benimsenmeyen mezkûr görüşün İbnü's-Salâh tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Her ne kadar İbnü's-Salâh kabul ettiği bu fikrin dayanağını açıklamasa da görüşün, gündeme ilk geldiğinde şâhitlikteki uygulamaya kıyas edilerek tartışılması İbnü's-Salâh'ın mesnedinin de şâhitlikle ilgili değerlendirmeler olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca ileriki satırlarda görüleceği gibi Zerkeşî'nin, İbnü's-Salâh'ın bu görüşüne şâhitlik meselesiyle ilgili uygulaması üzerinden itiraz etmesi¹⁵⁶ de bu kanaati desteklemektedir.

Bu bilgilere göre İbnü's-Salâh'ın şâhitlikte uygulanan tevakkuf fikrini, sebebi açıklanmamış ricâl tenkitlerini tamamen kullanılmaz hale getiren anlayışına karşı ricâl tenkidine tatbik ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Bu yaklaşım, daha sonra Nevevî¹⁵⁸ (ö. 676/1277), Abdülazîz el-Buhârî¹⁵⁹ (ö. 730/1330), Bedrüddîn İbn Cemâa¹⁶⁰ (ö.

¹⁵⁵ Kelvezânî, *el-İntisâr*, c. I, s. 492. Şâhitliğin kabulü için belirlenen ilkelerin haberin kabulü için getirilenlerden daha ağır olduğuyula ilgili detaylı bilgi için bk. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, c. III, s. 877.

¹⁵⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, c. II, s. 354.

¹⁵⁷ Zerkeşî'nin nakline göre, Gazzâlî (ö. 505/1111) münekkitle râvî farklı mezheplerden olmaları durumunda râvînin rivayetinden tevakkuf edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Zerkeşî, *en-Nüket*, c. II, s. 338). Bu İbnü's-Salâh'tan önce Gazzâlî'nin kısmen de olsa tevakkuf fikrini uygulamaya başladığını göstermektedir. Gazzâlî'nin bu görüşünü Moğultay b. Kılıç (Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, c. II, s. 320.) ve Zerkeşî (Zerkeşî, *en-Nüket*, c. II, s. 338.) kabul etmişlerdir.

¹⁵⁸ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1991, s. 110-111.

¹⁵⁹ Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, c. III, s. 107.

¹⁶⁰ İbn Cemâa, *el-Menhelü'r-revî*, s. 64.

733/1333), Şemsuddîn İbn Müflih¹⁶¹ (ö. 763/1362), Muhammed İbnü'l-Vezîr¹⁶² (840/1436), Alâüddîn el-Merdâvî¹⁶³ (ö. 885/1480), Şevkânî¹⁶⁴ (ö. 1250/1834) gibi âlimlerin de meylettiği bir görüş olmuştur. Bununla birlikte aralarında Moğultay b. Kılıç¹⁶⁵ (ö. 762/1361), İbn Kesîr¹⁶⁶ (ö. 774/1373), Zerkeşî¹⁶⁷ (ö. 794/1392), Bulkînî¹⁶⁸ (ö. 805/1403), Zeynüddîn el-İrâkî¹⁶⁹ (ö. 806/1404) ve İbnü'l-Hümâm¹⁷⁰ (ö. 861/1457) gibi isimlerin yer aldığı bir grup ise bu görüşü kabul etmemişlerdir. Bunlar arasında İbnü's-Salâh'ın tevakkuf fikrinin neden kabul edilemeyeceğini diğerlerine nazaran daha detaylıca ele alan Zerkeşî'dir ve onun bu izahının önemli bir bölümü Bulkînî tarafından neredeyse birebir aktarılmıştır. Zerkeşî'ye göre şüphe tevakkufu gerektirmez. Nitekim kâdının, şahitlerle ilgili şüphesi olsa bile onların tanıklarına göre mesele hakkında karar vermesi câizdir. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın Buhârî'nin müfesser olmaması sebebiyle kabul etmediği cerhlere dair verdiği bilgi de tevakkuf fikrini desteklememektedir. Zira Buhârî bu râvîlerin rivayetlerinden tevakkuf etmemiş, bilakis bunları reddetmiştir. Yine Zerkeşî'ye göre insaf sahibi münekkitlerin cerhi, makbul gerekçelere dayanmaktadır. Özellikle zayıf, yalancı veya metrûk olduğu ittifakla kabul edilen râvîler hakkında yapılan cerhleri böyle değerlendirmek gerekir. Nitekim Şâfiî de birçok yerde “Bu hadisi, hadis âlimleri sahih kabul etmezler”¹⁷¹ diyerek muhaddislerin gerekçesiz tazîflerine dayanarak bazı hadisleri reddetmiştir.¹⁷²

¹⁶¹ İbn Müflih, *Usûlü'l-fıkıh*, c. II, s. 551.

¹⁶² Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhü'l-enzâr fî ma'rifeti 'ulûmi'l-âsâr*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1999, s. 192-193.

¹⁶³ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkıh*, nşr. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn vd., Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2000, s. 1919.

¹⁶⁴ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, s. 256.

¹⁶⁵ Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, c. II, s. 320.

¹⁶⁶ Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y., s. 90.

¹⁶⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, c. II, s. 338.

¹⁶⁸ Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân el-Bulkînî, *Mehâsinü'l-istilâh fî tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*, nşr. Aişe Abdurrahman, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1989, s. 292.

¹⁶⁹ Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve uglîka min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh el-Halebî, Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1931, s. 118.

¹⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 324.

¹⁷¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, c. II, s. 354.

¹⁷² İbn Kesîr de tevakkuf görüşüne karşı çıkarken bu gerekçeyi kullanır (İbn Kesîr, *İhtisâru 'Ulûmi'l-hadîs*, 79).

Yukarıda İbnü's-Salâh'ın tevakkuf görüşünü kabul etmeyenlerden İbnü'l-Hümâm dışındakiler cerhin müfesser olmasını zorunlu görmemektedirler. Dolayısıyla mezkûr âlimlerin bu konuda benimzedikleri görüşler de uygulama alanında sorun çıkaracak nitelikte değildir. Ancak İbnü'l-Hümâm, hem cerhin müfesser olması gerektiğine dair görüşün daha doğru olduğunu belirtmesiyle¹⁷³ hem de tevakkuf fikrini kabul etmemesiyle¹⁷⁴ diğerlerinden ayrılmakta ve bu durum onun yaklaşımını önemli hâle getirmektedir. Ona göre, tevakkuf düşüncesi mübhem cerhlerin kabulünü gerektirmektedir; dolayısıyla bu yöntem, sorunu çözecek yeterlilikte değildir.¹⁷⁵ Bu nedenle ricâl tenkit eserlerindeki mübhem cerhlerle “yalnızca müfesser cerh kabul edilir” görüşü arasındaki sorunu gidermek için izlenilmesi gereken en uygun yol cerh alanında isabetli görüşleriyle bilinen âlimlere ait bu eserlerdeki mübhem cerhleri farklı bir statüde kabul etmektir. O, hangi gerekçelerden dolayı râvîlerin mecrûh olacağı konusunda uzmanlıklarıyla bilinen ricâl münekkitlerine ait mübhem cerhlerin kabul edilmesi gerekirken cerh alanında isabetli görüşleriyle bilinmeyen kişilerin cerhlerinin ise kabul edilmemesi gerektiğini söyler¹⁷⁶ ki bu esasında İbnü'l-Hümâm'ın, mübhem cerhleri gerekçesi açıklanmış cerhler konumunda değerlendirdiğini göstermektedir.¹⁷⁷ İbnü'l-Hümâm'ın bu önerisi, “yalnızca müfesser cerh kabul edilir” görüşünde sınırlandırmalara gittiğini göstermekte ve

¹⁷³ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 324.

¹⁷⁴ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 325.

¹⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, s. 325.

¹⁷⁶ İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474) ve Emîr Pâdişâh (ö. 987/1579) İbnü'l-Hümâm'ın “Cerh ta'dîl eserlerinin müellifleri cerh alanında isabetli görüşleriyle bilinmektedir” ifadelerinden “Dolayısıyla bu âlimlere ait mübhem cerhler, eleştirilen râvînin rivayetinden tevakkufu gerektirir” şeklinde anlamışlardır (Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbir*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983, c. II, s. 260; Muhammed Emîn b. Mahmûd Emîr Pâdişâh, *Teysîrü't-Tahrîr şerhu 'alâ Kitâbi't-Tahrîr fî usûli'l-fıkhi'l-câmi' ıstılâhi'l-hanefiyye ve's-şâfiyye*, Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1931, c. III, s. 63.). Kanaatimizce bu yorum isâbetli görünmemektedir. Çünkü İbnü'l-Hümâm'ın “Şayet cerh alanında isâbetli görüşleriyle bilinmiyorsa mübhem cerhleri kabul edilmez, dolayısıyla da tevakkuf edilmez” şeklinde cümlelerini devam ettirmesi, yani işin uzmanı olmayanların cerhleriyle kabul edilmeyeceğine vurgusu bir anlamda uzman olan münekkidin cerhlerinin kabul edilebileceği manasını taşımaktadır. Ayrıca Emîr Pâdişâh'ın “Kısacası isâbetli cerhleriyle maruf kişilerin cerhleri, gerekçesi açıklanan cerhler mesâbesindedir” diyerek konuyu bitirmesi de tarafımızca verilen mananın daha doğru olduğunu göstermektedir (Emîr Pâdişâh, *Teysîrü't-Tahrîr*, c. III, s. 64). Çünkü gerekçesi açıklanan cerhler kabul edilir; dolayısıyla mübeyyen cerhler konumunda değerlendirilen gerekçesi açıklanmayan cerhlerin de kabul edilmesi gerekir.

¹⁷⁷ Emîr Pâdişâh, *Teysîrü't-Tahrîr*, c. III, s. 64.

esasında teoriyle pratik alanlar arasında sorun çıkmaması için “cerh-ta’dîl alanında uzman kişinin mübhem cerhi kabul edilir” görüşüne geçtiğini göstermektedir. Bu yönüyle İbnü’l-Hümâm ile Hatîb el-Bagdâdî arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir.

İbnü’l-Hümâm’ın bu görüşü Muhibbullah el-Bihârî (ö. 1119/1707) ve Abdülalî el-Leknevî (ö. 1225/1810) tarafından kabul edilmiş; hatta Abdülalî el-Leknevî bu durumu “(Münekkitlerin) mübhem cerhleri, müfesser cerhleri gibidir” diyerek net bir şekilde ifade etmiştir.¹⁷⁸

Sonuç

Bazı fıkıh ve hadis usûlü âlimleri, rivayetlere zayıf hükmünün verilmesinde belirleyici olan cerhleri, gerekçelerinin açıklanması şartıyla kabul etmiştir. Bu konunun hadis usulü eserlerine girişi Hatîb el-Bagdâdî ile birlikte gerçekleşirken fıkıh usûlü eserlerine girişi daha öncedir. Zira bu konuyu fıkıh usûlünde ilk ele alan usûlcüler arasında Bakillânî ve Ebü’l-Hüseyn el-Basrî yer almaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hatîb, meseleyi tartışırken bu birikimden de istifade etmiştir. Hatîb, yalnızca müfesser cerhlerin kabul edilmesi gerektiğini benimsemekle birlikte muhtemelen bu görüşün ricâl eserlerindeki mübhem cerhleri işlevsiz hâle getirmesini önlemek amacıyla cerh-ta’dîl uzmanlarına ait mübhem cerhlerin makbul olduğuna dair görüşü de kabul etmiştir. Böyle bir tablo, esasında Hatîb’in bu konuda teori geliştirmede bazı sorunlar yaşadığına da yorumlanabilir. Hatîb’in, “Yalnızca müfesser cerhler kabul edilir” söyleminin hicri ilk üç asırda Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd tarafından savunulduğu iddiasının gerçeği yansıtmadığı tespit edilmiştir. Zira Şâfiî’nin bu konudaki fikrinin şâhitlerle ilgili cerhlerin gerekçelerinin açıklanması gerektiğine dair görüşü üzerinden yapıldığı; dolayısıyla Şâfiî’nin doğrudan bu konuyla ilgili bir görüşünün bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer âlimler tarafından bu kâidenin benimsendiğine dair kullanılan ricâl değerlendirmelerinin bunu ispatlayacak nitelikte olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca ricâl tenkit edebiyatında yaygın olarak karşılaşılan mübhem cerhlerin – ki bu sebeple İbnü’l-Hümâm’ın mübhem cerhler tenkit konusunda icmâ oluştuğunu belirtir- varlığı da ricâl münekkitlerinin çoğu tarafından bu görüşün kabul edilmediğinin so-

¹⁷⁸ Abdülalî Muhammed b. Nizâmuddîn el-Leknevî, *Fevâtihü’r-rahâmût bi şerhi Müselle-mi’s-sübût*, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002, c. II, s. 189.

mut delilidir. Zira bu yaklaşımın kabul edilmesi ricâl tenkit edebiyatında bugünkünden farklı bir tablonun oluşmasına neden olacaktı.

Bu yaklaşımın kesin hatlarla hadis usulüne geçişi İbnü's-Salâh tarafından gerçekleştirilmiştir. İbnü's-Salâh öncesinde birçok âlim tarafından benimsenen bu söylemin ricâl tenkit eserlerindeki mübhem cerhleri etkisiz hâle getirdiği açıktır. İbnü's-Salâh, bu sorunu çözmek amacıyla da tevakkuf fikrini geliştirmiş ve böylece tamamen işlevsiz konuma getirilen (ihmâl) cerhlere kısmî ve geçici de olsa bir fonksiyon kazandırmıştır. İbnü's-Salâh'ın, yaklaşık iki asır önce gündeme gelen bu tevakkuf fikrinde şâhitlik uygulamasından esinlenmesinin de kuvvetle muhtemel olduğu müşahede edilmiştir.

“Yalnızca müfesser cerhler kabul edilir” söylemi tevakkuf fikriyle birlikte katılığını kaybetmiş ve “Müfesser cerhler kabul edilir; mücmel cerhlerde tevakkuf edilir” şekline dönüşmüştür. Çünkü yapılan sonraki araştırmada ulaşılan sonuç, râvî hakkında ayrı bir değerlendirmedir ve râvînin mecrûh olduğunu ortaya koyan bu tespittir. Mübhem cerh ise bu araştırma sonrasında işlevini kaybetmekte ve dikkate alınmamaktadır. Kanaatimizce her mübhem cerhin araştırılması veya araştırılınca kadar rivayetleriyle amel edilmemesi zaman kaybına neden olabilir. Mübhem cerhlerle zayıf oldukları belirtilen ve bir münekkit tarafından ta'dîl edilmeyen râvîlerin neden cerh edildiklerini araştırmaya gerek bulunmamaktadır. Dolayısıyla başlangıçta “yalnızca müfesser cerhler kabul edilir” düşüncesini kabul edip daha sonra tevakkuf fikriyle bir ara formül geliştirerek sorunları gidermek yerine cerhle ta'dîl tearuz ettiği durumlarda cerhin müfesser olmasını kabul şartı olarak dile getirmenin daha uygun olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla otorite olan bir âlime ait cerhin müfesser olup olmadığına bakılmaksızın kabul edilmesinin daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. Zira hakkında ta'dîl bulunmayan râvîye yöneltilen mücmel cerhin kabul edilmemesi, bu râvînin meçhul ve rivayetlerinin de zayıf olarak değerlendirilmesini gerektirecektir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. 3 cilt, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Riyad: Dâru'l-Hânî, 1988.
Alâî, Ebû Said Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Kitâbü'l-Muhtelîtin*. nşr. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Ali Abdülbasit Mezid, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1996.

- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân. *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker*. nşr. Heysem Nizar Temim, Muhammed Nizar Temim, Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y.
- Altıkulaç, Tayyar. "İkrime el-Berberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, c. 22, 40–42.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 cilt, nşr. Abdürrezzâk Afifî, Riyâd: Dâru's-Samî'i, 2003.
- Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef. *İhkâmü'l-fusûl fî ahkâmi'l-usûl*. 2 cilt, nşr. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1995.
- Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*. 2 cilt, nşr. Ebû İshak İbrâhîm b. Mustafa Al-i Bahbah Dimyâtî, Semennûd: Mektebetü İbn Abbâs, 2002.
- Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb. *Târîhu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisîhâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridîhâ*. 16 cilt, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Basrî, Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyn. *el-Mu'temed fî usuli'l-fikh*. 2 cilt, nşr. Halil Meys, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Cihad Mahmud Halil, Mahmud Muhammed Halil. *Mevsû'atü akvâli Yahya b. Ma'în fî ricâli'l-hadîs ve 'ilelihi*. 5 cilt, Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz. *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. 4 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *et-Târîhü's-sagîr*. 2 cilt, Beyrut: Dârü'l-Ma'rîfe, 1986.
- 332 | db Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Kitâbü'd-Du'afâü's-sagîr*. ed. Mahmûd İbrâhîm Zayed, Beyrut: Dârü'l-Ma'rîfe, 1986.
- . *Kitâbü't-Târîhü'l-kebîr*. 9 cilt, Haydarâbâd: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362.
- Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Raslân. *Mehâsinü'l-istilâh fî tazmîni Kitâbi İbni's-Salâh*. ed. Aîşe Abdurrahman, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1989.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fî'l-fikhi'l-Hanefî*. 8 cilt, nşr. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Said Bektaş, Beyrut, Medine: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Dârü's-Sirâc, 2010.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. 2 cilt, nşr. Salâh b. Muhammed b. 'Uveyda, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- . *Kitâbü't-Telhîs fî usûli'l-fikh*. 3 cilt, nşr. Abdullah Cevlem en-Nîbâlî - Şübbeyr Ahmed el-Ömerî, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. Muhammed Mehdî, Eşref Mansûr Abdurrahmân, İsâm Abdülhâdî Mahmûd, Ahmed Abdürrezzâk, Eymen İbrahim, Mahmud Muhammed Halil. *Mevsû'atü akvâli Ebî'l-Hasen ed-Dârekutnî fî ricâli'l-hadîs ve'ilelihi*. 2 cilt, Beyrut: Alemü'l-Kütüb li'n-Neşr ve't-Tevzî', y.y.
- Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *Şerhu'l-Lüma'*. 2 cilt, nşr. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn. *el-'Udde fî usûli'l-fikh*. 5 cilt, nşr. Ahmed b. Ali Seyr Mübârekî, Riyad: y.y., 1993.
- Ebû Ya'lâ el-Halîlî, Halîl b. Abdillâh b. Ahmed. *Kitâbü'l-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-hadîs*. 3 cilt, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali. *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*. 2 cilt, nşr. Halil Meys, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Ebü'l-Meati Nuri v.dğr. *Mevsû'atü akvâli'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs*. 4 cilt, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1997.
- Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed. *Tavzîhu'l-efkâr li-me'âni Tenkîhi'l-enzâr*. 2 cilt, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, y.y.

- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd. *Teysîrû't-Tahrîr şerhu 'alâ Kitâbi't-Tahrîr fî usûli'l-fikhi'l-câmi' istilâhi'l-hanefiyye ve's-şâfi'iyye*. 4 cilt, Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1931.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbagî fî rivâyetihî ve hamlihî*. 2 cilt, nşr. Ebû'l-Eşbal ez-Züheyrî, Demmâm: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî. *el-Kâmil fî du'afâ'r-ricâl*. 9 cilt, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu'avviz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Cemâa, Ebu Abdullah Bedruddîn Muhammed b. İbrahim. *el-Menhelü'r-revî fî muhtasar Ulumi'l-hadisi'n-nebevî*. ed. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1986.
- İbn Ebî Hatîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbir*. 3 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hacer el-Askalanî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethu'l-Bârî şerhu Sahihî'l-Buhârî*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dimaşk: Dârü'l-Feyhâ, 2000.
- . *Lisânü'l-Mizân*. 10 cilt, Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 2002.
- . *Şerhu'n-Nuhbe Nüzhetü'n-nazar fî tavzihi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. ed. Nüreddîn 'Itr, Dimaşk: Matba'atü's-Sabâh, 2000.
- . *Takrîbü't-Tehzîb*. ed. Muhammed Avvâme, Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1991.
- . *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 cilt, Haydarâbâd: Matbaatü'l-Meclis Dâiratü'l-Mearifi'n-Nizâmiyye, 1325.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. 3 cilt, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1992.
- . *Kitâbü's-Sikât*. 9 cilt, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddîn İsmâil b. Ömer. *et-Tekmil fî'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifetü's-sikât ve'd-du'afâ' ve'l-mecâhîl*. 4 cilt, nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan, Semennud: Mektebetü İbn Abbâs, 2011.
- . *İhtisârü 'Ulümü'l-hadîs*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn el-Makdisî er-Râmîni. *Usûlü'l-fikh*. 4 cilt, nşr. Fehd b. Muhammed Sedhan, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1999.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselam b. Abdullah v.dğr. *el-Müsevede fî usûli'l-fikh*. 1 cilt, Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1983.
- İbnü'l-Esir, Ebü's-Saadât Mecdüddîn. *Câmi'ü'l-usûl li-ehâdîsi'r-Resûl*. 11 cilt, nşr. Abdülkadir Arnaût, Dimaşk: Dârü'l-Hulvânî, 1969.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid. *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1932.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed. *Tenkîhü'l-enzâr fî ma'rifeti 'ulûmi'l-âsâr*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1999.
- İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Abdülazîz Ali el-Futuhi. *Şerhü'l-Kevkebi'l-münîr bi muhtasari't-Tahrîr ev el-Muhteberü'l-münteker şerhi'l-muhtasar fî usûli'l-fikh*. 4 cilt, Riyad: Camiatu Ümmi'l-Kurâ, 1987.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Mukadimetü İbni's-Salâh*. ed. Aîşe Abdurrahman, Kahire: Dârü'l-Maârif, 1989.
- İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-hadîs ve mine'd-du'afâi ve zikri mezâhibim ve ahbârihim*. 2 cilt, nşr. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn. *et-Takyîd ve'l-izâh limâ utlika ve ugluka min Mukadimeti İbni's-Salâh*. ed. Muhammed Râgıb et-Tabbâh el-Halebî, Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1931.

- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ. *İkmâlü'l-Mu'tim bi fevâidi Müslim*. 8 cilt, nşr. Yahyâ İsmâil, Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Amr b. Merzûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, c. 3, 88–89.
- . "Asım b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, c. 3, 475.
- Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbuddîn. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl fi ihtisârî'l-Mahsûl fi'l-usûl*. 1 cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2004.
- Karaman, Hayreddin. "Adâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c. 1, 343–44.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *el-İntisâr fi'l-mesâilî'l-kibâr 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 3 cilt, nşr. Süleyman b. Abdullah el-Umeyr, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1993.
- . *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*. 4 cilt, nşr. Müfid Muhammed Ebû Amşe - Muhammed b. Ali b. İbrâhim, Cidde: Dârü'l-Medenî, 1985.
- Kevr, Mevze Ahmed Muhammed. "Mesâil tete'allaku bi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ihtilâfî'l-muhaddisîn fi'hâ". *Mecelletü Merkezi'l-buhûsi's-sünneti ve's-sîre*, c. sy. 9 (1997), ss. 353–94.
- Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed. *el-Mugnî*. 10 cilt, Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ziyauddîn Ahmed b. Ömer. *Keşfü'l-kunâ' 'an hükmi'l-vecd ve's-semâ'*. Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türâs, 1992.
- Leknevî, Abdülalî Muhammed b. Nizâmeddîn. *Fevâtihü'r-rahâmût bi şerhi Müsellemi's-sübût*. 2 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Haleb: Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1987.
- Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed et-Temîmî. *İzâhü'l-mahsûl min Burhâni'l-usûl*. ed. Ammâr et-Tâlibî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasan Alâuddîn Ali. *Tahrîr-ü'l-menkûl ve tehzîbu ilmi'l-usûl*. ed. Abdüllah Hâşim - Hişâm el-'Arabî, Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2013.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Süleymân. *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fi usûli'l-fikh*. 8 cilt, nşr. Abdurrahman b. Abdullah el-Cibrîn vd., Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2000.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâluddîn Yûsuf b. Abdurrahman. *Tehtîbü'l-Kemâl fi esmâir-ricâl*. 35 cilt, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddîn. *İkmâlü Tehtîbi'l-Kemâl fi esmâir-ricâl*. 12 cilt, nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2001.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddîn. *Islâhu İbni's-Salâh*. 2 cilt, nşr. Nâsır Abdülaziz Ferec Ahmed, Riyad: Dârü Edvâi's-Selef, 2007.
- Mustafâ b. İsmâil, Ebü'l-Hasen. *Şifâü'l-'alîl bi elfâzi ve kavâ'idî'l-cerh ve't-ta'dîl*. 2 cilt, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1991.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfzüddîn en-Nesefî. *Keşfü'l-esrâr fi Şerhi Menâri'l-envâr*. 2 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*. Beyrut: Dârü'l-Beşâirî'l-İslâmiyye, 1991.
- . *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*. 9 cilt, nşr. Ebû Süheyb Muhammed b. Sâmih, Kahire: Dârü İbnü'l-Cevzî, 2011.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim. *el-Medhal ilâ ma'rifeti's-sahîhi mine's-sakîm ve tebyînü mâ üşkile min esmâir-ricâl fi's-Sahîhayn*. 2 cilt, nşr. İbrahim b. Ali b. Muhammed Â-i Küleyb, Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 2002.
- . *el-Medhal ile's-sahîh*. 4 cilt, nşr. Rebî' b. Hâdî, Kahire: Dârü'l-İmâm Ahmed, 2009.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî. *Usûli Fahrî'l-islâm el-Pezdevî*. 4 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer Fahrüddîn. *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh*. ed. Tâha Câbir Feyyâz Alvânî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud. *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*. ed. Zekerîyyâ Umeyrât, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Kavâti'u'l-edille fî'l-usûl*. 2 cilt, nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmail eş-Şâfiî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed. *Usûlü's-Serahsî*. 2 cilt, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Ref'ü'l-hâcib 'an Muhtasari İbni'l-Hâcib*. 4 cilt, nşr. Ali Muhammed Muavvez, Âdil Ahmed Abdülmevcüd, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir kavâ'id ve furuu fikhî's-Şâfi'iyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- . *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takribi'n-Nevevi*. 2 cilt, nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed, Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. ed. Muhammed Zehra en-Neccâr, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.
- . *er-Risâle*. ed. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dârü't-Türâs, 1979.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*. ed. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2011.
- Şüveş Hizâ', Ali el-Mehâmîd. *'Adâletü's-şâhid fî'l-kazâ'î'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1995.
- Tûfi, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleyman b. Abdülkavî. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. 3 cilt, nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- Turhan, Halil İbrahim. *Rical Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk İki Asır)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015.
- . "Referential Value of Hadîth Transmitter Criticism in 2nd / 8th Century: The Case of Shu'bah ibn al-Hajjâj", *İlahiyat Studies* 8, no 1 (2017): 105–6.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *Kitâbü'd-Du'afâ'î'l-kebîr*. 4 cilt, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Umerî, Muhammed Ali Kâsım. *Dirâsât fî menheci'n-nakd 'inde'l-muhaddisîn*. Amman: Dârü'n-Nefâis, 2000.
- Ünal, İsmail Hakkı. "İsmâil b. Ebû Üveys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, c. 23, 95.
- Üsmendî, Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd. *Bezlü'n-nazar fî'l-usûl*. ed. Muhammed Zeki Abdülber, Kahire: Mektebetü Dârü't-türâs, 1992.
- Yemânî, Abdurrahman b. el-Mu'allimî. *et-Tenkîl bimâ fî te'nübî'l-Kevserî mine'l-ebâtîl*. 2 cilt, nşr. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, Zühayr eş-Şâviş, Abdürrezzâk Hamza, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 23 cilt, nşr. Şu'ayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*. 6 cilt, nşr. Ömer Süleyman Eşkar, Abdülkadir Abdullah Ani, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnî'l-İslâmiyye, 1988.
- . *en-Nüket ala Mukaddimeti İbni's-Salâh*. 3 cilt, nşr. Zeynülabidîn b. Muhammed, Riyad: Edvâi's-Selef, 1998.

